Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ЕРА, 10 ОКТЯБРЬ, 1985 ШУ. ★ № 122 (7157). ★ Мах 3 кеп.

КХОАЧАШЪЯЬЙ ПЛАН

Укх шера шоаш хьалхеяь коартолаш чуийца яьхай Назрановски района «40 лет Октября» яхача совхоза кхаш леладераша.

750 тонн пачхаьалкхенна дIа а енна, кхоачашъяьй уж йохкара план, фуна лаьрхIа 700 тонн а дIаоттаяьй.

Тракторни копалкашца коартолаш хьахоарцаеш хиннаб йоккха балха опыт йолаш бола механизатораш Гадиев Жабраьил, Тимурзиев Хьусен, Беков Iусман, Мерешков Мувса.

Коартолаш хоржача, царна доккха новкъостал даьд ТIой-Юртеи Долакха-Юртеи вIашагIъехкача швейно-полеводчески цехашкарча мехкараша.

Комсомольско-нагирхой бригадашта кулгалдеш ба Бекова Соняи Долгиева Эсети.

— Ер санна цхьа сагота болх нийсбелча тхоай хIамаш тега цехаш дIа а къайле арадоал тхо, — йоах Долгиевас. — ВIалла кIаьдбеннабий а ца ховш къахьег мехкараша.

Хьатта заведующеи бригадирашеи цIераш йоах эггара дикагIа болх берий. ТIой-Юртарча цехера белгалбаьннаб Теркакиева Мадина, Осмиева Хьава, Кантышева Соня, Гелисханова Марет, Бекова Раишат. Цар санна дийнахьа цаIи ахи балха норма кхоачашъяьй Долакха-Юртарча цехерча Баркинхоева Любас, Бекова ПаьтIамата, Гагиева Хьаьде, Яндиева Зайнапа, Гагиева Заремас, кхыбараша.

Дуккха ха яц цу шин юрта совхоза директора Беков Мурада инициативах цехаш хьайийлла. Халаташ а уж санна чоалхане йоаца кхы тайпа хIамаш а тег мехкараша. Ялат, коартолаш, шекара свеклаш, кхы тайпа культураш сагота чуэца еза хана цехашкарча болхлоша новкъостал а дергдолаш, из ца эшача хана цар шоай тега еза хIамаш а тегаргйолаш вIаштIехьбаьккхаб цар болх.

С. АУШЕВ.

1986—2000 ШЕРАШКА ХАЛКЪА ЭША ТОВАРАШ ХЬАДУ ПРОИЗВОДСТВОИ ГIУЛАКХАШ ДУ СФЕРЕИ ДЕГIАЙОАЛАЯРА КОМПЛЕКСНИ ПРОГРАММА*)

Советски Союза Коммунистически парте леррагIа чакхйоах керттера лерхIар халкъа вахара материальни культурни боарам хадданза лакхбарах, саг массе оагIорахьара дегIавоалавара эша хьалаш вIаштIехьдахарах латташ йола экономически стратеги. Долла хIама сага духьа, сага ираза духьа — из программни положени тIехь-тIехьа кIоаргагIчеи хаьддачеи чулоацамца хьалъюз.

Массе тайпара а хинна дIаэттад советски наьха духовни вахар, шеръеннай знанеш эцара, культурни физически дегIабахкара йола цар таронаш. Толаме къоастаеш я чуIеча моттигашца IалашбарA проблема. Шерагара шу массаза доал дукхагIа лакхлу къахьегамхой реальни доходаш, йоккхагIа хул цар хIама эцара таро, тоалу кхачан продукташца, яйгача промышленноста товараща, культурно-бытовойн боахама гIулакхашта лаьрхIачеи хIамашца баха нах Iалашбелга, йоккхагIа хул деча гIулакхий объем.

Халкъа хьал-таро дIахо лакхъяр парте социально-экономически политико дIадеха лоархIамегIара, программни хIама да. Из лерхIар реально кхоачашделга Iалашду общественни производство хадданза дегIакхувларцеи эргайоахаш тоалрцеи, цун эффективность лакхъярца, советски наьха социальнии къахьегамеи хьинар айдарца.

I. 1986—2000 ШЕРАШКА ХАЛКЪА ЭША ТОВАРАШ ХЬАДУ ПРОИЗВОДСТВОИ ГIУЛАКХАШ ДУ СФЕРЕИ ДЕГIАЙОАЛАЯРА КОМПЛЕКСНИ ПРОГРАММА КЕРТТЕРА ПОЛОЖЕНЕШИ ДЕКХАРАШИ

КПСС XXVI съезда решенешка оттаяь халкъа эша товараш хьаду производствои гIулакхаш ду сфереи дегIайоалаяра Комплексни программа 1986 — 1990 шерашкеи 2000 шерага кхачалца йолча ханеи СССР экономическии социальнии дегIайоалаяра Керттерча лостамий бIарчча дакъа да.

Iилман-технически прогресса ларда тIа мохк социально-экономически дегIабоалабелга сихде аьнна парте оттадаьча декхарга хьежжа программо лерхI халкъа эша товараш ма могга дукхагIа хьаделга, цар ассортимент шеръелга, дикал лакхъелга, бахача наха ду гIулакхаш дегIадоаладелга, халкъа боахама деррингача доакъой низаш тIадерзаду цо кхачан доаца товараш хьадар а дохкар а, хIаьта иштта гIулакхаш ду сфера а дегIакхувлара даькъера гаргагIареи перспективнии декхараш кхоачашдара.

Духхьал бахача наха эша товараш арахецеи гIулакхаш деи оттадаь доакъош сихагIа дегIакхувларгда. ХIанзара техникеи технологии шерра юкъекхувлара ларда тIа чIоагIъю цар материально-технически база. Тоалу товараш ду производствои гIулакхаш ду сфереи оборудованеца, материалаща, комплектующи изделеща Iалашъелга.

КIадаш, барзкъаш, кога гIирсаш дуккха а дукхагIа хьаде, баха нах массе тайпарча чоалханеча бытовой техникацеи бе-беча гIулакхашцеи дикагIа Iалашбе лерхI. Цу хана советски наьха уйла эшарий гIаьххьача боарам тIа нийсъяра, бытеи салаIареи социалистически культурах уж кхебара, мукъача ханах бизза пайда эцара эша хьалаш вIаштIехьдахара лаьрххIан биззан болх чакхбоахаргба.

Программа тIа керттера уйла тIайохийт арахецача товарий дикали ассортиментни тоаяра, торговлеи общественни кхача кийчбечеи, бытовой, жилищно-коммунальни, транспортни, туристски, бахача наха деча гIулакхий кхыча тайпашка прогрессивни формаш юкъенхахьараи деш дола гIулакхаш шердараи.

Хиланза даргдоацача товараща гIулакхашцеи бахача наха кхоачам бара, моттигашка долча кхоачамехи товарехи биззагIа пайда эцара хьалхара министерствай, ведомствай, союзни республикай, халкъа депутатий моттигерча Совстий лоархIами бехктокхами лакхбеш ба.

Товараш хьадуи маьхала доахеи производствои гIулакхаш ду сфереи дегIайоалаяра дешаш вIаши дувзаш кхоачаш а деш, программа тIа оттадаьд управленчески плановии гIулакхаш эргадоахаш тоаделга, доагIдоагIаш дола доакъош массови профессеш йолча болхлой квалифицированни кадращцеи специалистащцеи Iалашделга социалистически мехкаща цхьана леладу гIулакхаш шерделгеи кIоаргделгеи.

Белгалдаь гIулакхаш чакхдахаро йиш хулийтаргья халкъа эша товараш хьаду производствои гIулакхаш ду сфереи дикалга диллача кердача боарам тIа йоахаш айе, советски нах царна эшача массе тайпарча хIамашца биззагIа Iалашбе.

II. ХАЛКЪА ЭША ТОВАРАШ ХЬАДУ ПРОИЗВОДСТВО ДЕГIАЙОАЛАЯР, ЦАР ДИКАЛ ЛАКХЪЯРИ АССОРТИМЕНТ ТОАЯРИ

Программа тIа белгалдоаккх, дукхагIча даькъе производство дикагIа вIаштIехьъяккхара, мощностех пайда дикагIа эцара, предприятешта реконструкцияреи уж технически кхы тIа а кийчъяреи, технологически процессаш эргайоахаш тоаяра, бийдалеи материалийи хIанзара тайпаш юкъекхахьара, продукцега йолха материалаш кIезигъяра, ресурсех кхом беш пайда эцара ларда производствана интенсификаци яра чотах халкъа эша товараш тIехь-тIехьа дукхагIа арахецанза дарг ца хилар.

Яйгача промышленноста, культурно-бытовойн боахамеи гIулакхашта лаьрхIа товараш хьадареи леладареи структура хийца а хьалхашка латта декхар кхоачашдара тIадерзадаь а эргайоахаш тоаелга, бахача наха эшараш шоай ханнахьа теркалделга, городашкеи юрташкеи бахача наьха къахьегаме, быте, мукъача хана хулаш йола социально-экономически эргалонаш йиззагIа теркалъелга оттадаьд.

Бахача наха товараш хьадеш долча промышленноста доакъой хьалхарча аргIанара декхар да хьаеча хIамай дикали ассортименти овлангара денз тоаяр, цар технически эстетически боарам лакхбелга, эксплуатаце уж тешамегIа хулийтилга.

Кхачан доаца товараш хьадара объем 1985 шераца нийсийча 1990 шера 1,3-ззачул кIезигагIа йоацаши 2000 шера 1,8 — 1,9-ззеи йоккхагIа хургья.

Яйгача промышленносте арахеца товараш 1990 шера 103 млрд. сомагеи 2000 шера 142 млрд. сомагеи (розничии маьхашца лаьрхIача) дIакхоачаде деза 1985 шера хиннача 85 млрд. сома метел. СихагIча темпаща дегIаухаргья бераштеи къабеннача нахаи барзкъаш, кога-гIирсаш, вIашагIъийна кIадаш, нетканни материалаш, трикотажни полотнаш хьаю производство. Тоаяь дикал йола керда товараш шийтталагIча пятилетке дукхагIа арахецаргда дукха совгIа-эшашагIа доацаш 1,4-зза, 2000 шера — 1,9 — 2-зза.

Арахеца кIадаш 1990 шера 14 — 15 миллиард кв. метри 2000 шера 18 — 19 миллиард кв. метри хургда. Шерлургья натуральни бийдалахи керда химически хьоасийи таьши детташ а тIехдика кIадаш хьаду производство. Дуккха а дикагIа хургда художественно-колористически кийчдаь кIадаш. Заданеш оттаяьй боамбекаьхата, кIомала кIадаш, даьреш, зипаш, хIаьта иштта вIашагIъийна кIадаш дукхагIа хьадара. СихагIча темпаща дегIаухаргда нетканни, бытовой текстильни материалаш, искусственни бекх, уйна тIаехка хIамаш арахецилга, шерлургья цар ассортимент.

Хьаеш йола трикотажни хIамаш 1990 шера 2,2 — 2,3 миллиардагеи 2000 шера 3,3 3,4 миллиардагеи, пазата изделеш а иштта цу шерашка — 2,3 а 2,5 а миллиард парага дIакхоачае лаьрхIад. Дуккха а дукхагIа кийчъергйолаш я аттача яьхача структурай полотнех яь трикотажни хIамаш, пряжаи таьйи керда тайпаш, лоха температураш йолча хана дувхаду а хIаьта иштта салаIараи туризмаиеи лаьрхIа а натуральни морсача тхах пайда а эцаш хьадаь тIехаьнахьа дувхаду трикотажни барзкъаш. Красителийи отделкаи прогрессивни тайпаех пайда эцара чотах тоаергья трикотажни хIамай бесаши сурташи.

Тийга яь хIамаш 1990 шера 25—26 млрд. сомеи 2000 шера 34 — 35 млрд. сомеи маьха хьаелга Iалашде, розничии маьхашца лоархIаш. Тийга еча хIамай моделировании конструировании елга дикка тоаде, берий, кагирхой, боккхагIбарий барзкъий ассортимент шеръе. ШийтталагIча пятилетке дайгагIа дола прокладкаш йовхала чу а детташ сезонашта юкъера барзкъаш, модни практичнии хIамаши комплекташи, хIаьта иштта болхлой барзкъаши кога гIирсаши, эггара хьалха хьайбаш леладерашта, механизатораша, мелиоратораша, юрта боахамерча кхыча болхлошта лаьрхIараш дукхагIа арахеца а цар ассортимент шеръе а.

Арахеца кога гIирс 1990 шера 900 миллион парагеи 2000 шера 1015 миллион парагеи дIакхоачабергба. Шеръергья дика гигиенически свойстваш а йолаш натуральнии керда тайпа искусственнии тIоарскаех кога гIирс, текстильни материалаш хьаю производство. ШийтталагIча пятилетке эшшача боараме арахеца лерхI спортивни, модельни, берий, хIаьта иштта хьамчаи бIегIийнгеи кога гIирс.

Оттаяьча производства объемаша йиш хулийтаргья яйгача промышленносто арахеца хIамаш дикка дукхагIа лелаергйола гIулакх де.

Культурно - бытовойн боахамен гIулакхашта лаьрхIа товараш хьаду производство сихагIча темпаща дегIакхувла лаьрхIад. Къаьстта уйла тIаяхийтай къахьегам аттача боаккхеи цIагIара боахам лелабарга йода ха лоацъюи бытовой техника дукхагIа арахецара. Цу гIулакха хIамай къаьст-къаьста тайпаш хьадаргара бахача наха эша массе тайпара гIулакхаш Iалашдергдолча машинийи приборийи комплексаш арахецарга довргда. Культурно - бытовойн боахамеи гIулакхашта лаьрхIа товараш 1990 шера 77 миллиард сомагеи 2000 шера 113 —119 миллиард сомагеи кхоачаде лаьрхIад, 1985 шераца нийсдича 2—2,1-зза дукхагIа а хургдолаш.

Культурно - бытовойн боахамеи гIулакхашта лаьрхIача товарий дикали тешами лакхбе. Потребителашта долча гIулакха арахецача хIамаша ца талхаш тешшаме болх бергбола система чIоагIъйойла заводаша - изготовителаша. Бытовой техникана мел эш запасной оатхалаш хулийтийла.

Хьаеш йола радиоприемни устройстваш 1990 шера 11,2 —12 миллиони 2000 шера 14,3—15,3 миллиони хургья, магнитофонаш а иштта цу шерашка 5,8—6 а 7,8—8 а миллион, телевизораш — 10,6—11 а 12, 5—13 а миллион, цу даькъе цIе-кIай бесаш гойта телевизораш — 6,7—7 а 9,6—10 а миллион.

Белгалдаьд микроэлектроникана, микропроцессорни средствашта керда карагIдаьннарех пайда эцара ларда тIа бытовой радиоэлектронни аппаратура эргаяьккха тоаяра, дIа-хьа кхухьеи портативнии приборaш арахеца производство шеръяра тIадерзадаь гIулакхаш. Хьаеш йола кассетни видеомагнитофонаш 1990 шера 60 эзарнеги 2000 шера 120 эзарнеги дIакхоачаергья. Рынкана тоъал дукхагIа лоаттадергда дикала хьокхамаш лакхдаь дола магнитни ленташ.

Арахеца холодильникаши морозильникаши дукхагIа хургья 1990 шера 6,6—7 миллионагеи 2000 шера 8—8,8 миллионагеи кхоачаш. Шишша камера йола холодильникаш шийтталагIа пятилетка чакхйоалаш 4,5-ззеи морозильникаш 3-ззеи дукхагIа хьаергья. ХIанзарча моделаща нийсийча бытовой холодильникаша удельни энерги 1,3—1,5-ззеи царга дIайолха материалаш 1,2-ззеи кIезигъергья.

Арахецаш йола хIамаш тега бытовой машинаш 1990 шера 2,5 миллионагеи 2000 шера 3,5 миллионагеи дIакхоачае лаьрхIад. ХIамаш тегача бытовойи вязальнии машиний ассортимент шеръергья. Арахеца дуккха операцеш еш йола хIамаш тега машинаш 1990 шера 1,5-зза дукхагIа хургья.

Хьаеш йола барзкъаш дутта машинаш дукхагIа хургья 1990 шера 6—6,1 миллионагеи 2000 шера 6,4—7 миллионагеи кхоачаш. ДукхагIа арахецаргья дукха программни автоматически, керда ахавтоматически, зIамига габаритни барзкъаш дутта машинаш, докъадуи аьшк еттеи аппараташ.

Бахача нахага йохка арахецача транспортни средствай технически боарам лакхбе оттабаьб. ШийтталагIча пятилетке тоаяь технически параметраш а йолаш йолча легковой автомобилий керда моделаш арахецаргья. Легковой автомобилашта еш йола эксплуатаци аттача йоаха приборaши устройстваши арахеца производство караерзаергья. Мотоциклийи велосипедийи номенклатура шеръеи эксплуатационни дикалаш тоаеи лаьрхIад. Велосипедаш яйгагIа арахецаргья яйга сплаваши конструкционни пластмассаши увттаяра чотах. Шеръе лаьрхIад велотренажерий производство.

1990 шера 2-зза дукхагIа арахецаргда пхьарсах доахкаду кварцеви сахьташ. Караерзаергья любительски фотокинотехника керда моделаш — кинокамераш, фотоаппараташ, увеличителаш, диапроектораш — арахеца производство. ФотокинохIамай, цIе - кIай бесаш деча фотокиноматериалий ассортимент тоае, дикал лакхъе, дукхагIа арахеца лаьрхIад.

Пылесосий конструкцеш эргайоахаш тоаергья цар габариташ зIамигъярца, удельни энерги яар кIезигдарца. Арахеца пылесосаш 1990 шера 4,9—5 миллионагеи 2000 шера 5,6—6 миллионагеи дIакхоачаергья. Кухне лелаеча машинийи приборийи ассортимент шеръергья автоматически пхьегIаш юлача машиний, нувхаш оатаргий, коартолаш цIенъергий, баьцадеараш тедаргий, кхыйолча электроприборий керда тайпаш арахецара чотах. 1990 шера 2,3-зза дукхагIа хьаергья кухне лелаю универсальни машинаш.

Хьаеш йола мебель 1990 шера 10—10,5 миллиард сомагеи 2000 шера 15—16 миллиард сомагеи дIакхоачаергья розничии маьхашца лоархIаш. ДукхагIа арахецаргья кухне лелаеча, берий, кхыча мебела набораши гарнитураши (цу даькъе къонача дезалашта лаьрхIараш а).

Къаьстта уйла тIайохийтаргья хьалха латта технологи юкъейоалаяра, тоаяь декоративно - художественни характеристикаш йолаш йола керда облицовочнии отделочнии материалаш хьаяреи дIаахийтареи ларда тIа мебела потребительски свойстваши эстетически боарами лакхбара, квартирий бе-беча тайпара планировка теркал а еш мебела ассортимент эргайоахаш тоаяраи комфортабельность лакхъяраи.

Заданеш оттаяьй пхьегIий, электронагревательни приборий, игрушкай, бытовой химе товарийи культурно - бытовой гIулакхашта лаьрхIача дуккхача кхыча хIамайи бебе тайпаш дукхагIа арахецара. Цар ассортименти дикали дIахо тоаелга оттадаьд.

СихагIча темпаща дегIаухаргья спортивнии туристски товарий производство. ШийтталагIча пятилетке оттадаьд керттерча даькъе бахача наха мел эш царца кхоачам бергбола гIулакх вIаштIехьдоаккхилга. ХIаране гигиенана лелаеча хIамай ассортимент шеръелгеи дикал лакхъелгеи. Цу группах йолча кердача хIамай производство караерзаелга.

Кепаетта продукци маьхала яккхара объем 1990 шера 23 процентали 2000 шера 1,7-ззачули кIезигагIа йоацаш йоккха хургья. БиззагIа кхоачам бергба эшача берий, кхувш боагIарий, художественни литератураца, справочни изданеща.

ДукхагIа йохкаргья техническии художественнии творчества занятешта хиланза яргйоаца массе тайпара материалаш, промышленни производствера лаьрххIа гIулакхага яхийта кийчъяь отходаш.

Программо белгалъяь культурно - бытовойи боахамеи гIулакхашта лаьрхIа товараш хьадара объемаша йиш хулийтаргья баха нах царца Iалашбелга дикка лакхде.

Коллективни садоводствои огородничествои дегIайоалаяр боккха социально - экономически лоархIам болаш хилар теркал а деш, материально - технически ресурсаш хьежае лаьрхIад садови участкаш дукхагIа хулга Iалашдара.

ШийтталагIча пятилетке бахача наха дIа ма еха хулийтаргья гIишлошъю материалаш, санитарно - технически оборудовани, садови цIалгаш, садово - огородни инструменти инвентари. Шошоай доалахьарча гIонна долча боахамашка а садови участкашка а къахьегама механизаци яра йолча машиний — кхашка деча балхашта зIамига механизаци яра средствай, юртбоахама продукци чакхъяхара тIехьа - тIаехкаш тайп - тайпара оатхалаш а йолаш йолча универсальни машиний, мотокосилкай, лаьтта тоадара тIехьатувсаш массехк тайпара кечалаш а йолаш йолча зIамигагабаритни тракторий, доакъар кийчдеш йолча установкайи кхыча машиний ассортимент шеръергья.

Регинальни башхалонаш теркал а еш чакхдаха лаьрхIад **моттигера промышленность** дIахо дегIайоалаяраи цун материально - технически база чIоагIъяраи тIадерзадаь гIулакхаш. Моттигерча промышленноста предприятешка халкъа эша товараш дукхагIа хьадергда 1990 шера 1,3-ззачули 2000 шера 1,8-ззачули кIезигагIа доацаш. ДукхагIа хьадергда культурно - бытовойи боахамеи гIулакхашта лаьрхIа товараш, белгтала аьлча, садово - огородни инвентарь, топпарси керамически пхьегIаш, сувенираш, берий игрушкаш, музыкальни инструменташ, хIаьта иштта халкъа художественни промыслай хIамаш, къаман кулехьара барзкъаш, моттигера гIишлон материалаши тайп - тайпара чоалхане товараши. Цу гIулакха ма могга дукхагIа пайда эцалба моттигерча бийдалах а гIулакхага яхийта мегаргйолча промышленнии юртбоахамеи производстверча отходех а, царех хьаянь продукци 1990 шера 1,4-зза дукхагIа арахецийла. ШерагIа пайда эцалба цIагIарча къахьегама формех, уж эргайоахаш тоайойла. Филиалий, участкай, приемни пунктий сеть а йолаш йола специализированни предприятеш хьайойла.

Потребительски коопераце системе кхачан доаца товараш хьаду производство дегIайоалайойла, сезонашта юкъерча хана цу гIулакха колхозхойи совхозий болхлойи, хIаьта иштта халкъа промыслай говзанчаши пенсионераши юкъе а увзаш. Халкъа эша чоалхазне товараш дукхагIа арахецалда колхозийи совхозийи гIонна йолча производствашка.

III. ТОРГОВЛИИ ОБЩЕСТВЕННИ ПИТАНИИ ДЕГIАКХУВЛАР

Бахача наха деш дола торгови гIулакхаш овлангара денз тоаделга, арахецача хIамай ассортимент вIаштIехьъяккхараи цар дикал лакхъяраи торговле воздействи чIоагIагIа елга, хIамаш ийераша гIулакхдара царна аьттув болаш, товараш эцаш йода ха тоъал лоацъеш йола прогрессивни формаш юкъейоалаелга Iалашде.

ШийтталагIа пятилетка чакхйоалаш тикашкара мах беш йола моттигаш бахача наьха эзар сага лоархIаш городашка 200 квадратни метргеи юрташка 210 квадратни метргеи, хIаьта 2000-ча шера — иштта 230 а 250 а квадратни метрга дIакхоачае.

Розничии торговле предприятеш аьттув болашагIча тайпара дIанийсъе а царна специализаци е а, бахача наха дукхагIа аьттув хургболаш цар балха режим тоае. ШийтталагIа пятилетка чакхйоалаш культурно - бытовойи боахамеи гIулакхашта лаьрхIа технически чоалхане товараш, кIадаш, барзкъаш, кога гIирс специализированни тикашка, универмагашка, торгови центрашка дохкилга вIаштIехьдаккха. Хьуни гIишлони материалаш йохкилга дикагIа вIаштIехьдаккха.

Бахача наха гIулакхаш дара культура лакхъе. Тараоборудовани шерра юкъе а йоахаш самообслуживани, хьалххагIе а деча заказегIа, каталогегIа, образецегIа еш йола торговли дегIакхувла а эргайоахаш тоае а. Посылочни торговли, сезонни ярмаркаши базараши вIашагIъехкилга тоаде.

Тикашкара хIамаш ийеш болча наха деш дола гIулакхаш алсамдаха. Ийца йоккха габарит йола хIамаш цIаяхьараи ийца чоалхане технически хIамаш цIагIа дIаоттаяраи наьха дехар кхоачашде. Торговли мел йолча метте информационно-справочни консультационни службаш вIашагIйохка. КIадаех барзкъаш доахилгеи барзкъаш дегIа тIа нийсделгеи универмагашка а специализированни тикашка а Iалашде. Кхачан доаца товараш тIадилла дохкилга, цар комисионни торговли дегIакхувла.

Юрташка бахача наха торгови гIулакхаш дикагIа де. Юрташка бахача наха аьттув болаш йола хьалххагIе а даьча заказегIа товараш дохкара формаш, кхашкара станаш, бригадаш, фермаш йолчча дIа а кхухьаш товараш дохка торговли шерагIа юкъекхахьа.

Оптови организацей гIулакхаш овлангара денз тоадара а розничии торгови сеть товараща хадданза Iалашъяра, уж аьттув болашагIча тайпара мехка районашка дIанийсдара хьалхара цар бехктокхам лакхбара а тIаерзаяь мероприятеш чакхъяха. Товарий запасаш дукхагIча даькъе оптови торговле системе чугулъелга Iалашде.

Мах беча организацешеи промышленни предприятешеи эргадоахаш тоадолда бахача наха хоатташ дола товараш малагIаш да хараи царна эшаргдараш хьалхадахараи леладу гIулакхаш, потребленце нийсагIа дола боарамаш дIадовзийталда. Товарий реклама тоайойла. Цу гIулакха шерагIа пайда эцалба фирменни тикаех, товараш дохкача выставкех, эцархой конференцеех, хIаьта иштта кепайоазонах, радиох, телевиденех.

Общественни кхача советски наьха могашал чIоагIъярца, къахьегама овсарле лакхъярца, кхачан ресурсех кхоме пайда эцарца, цIагIарча боахаме кхача кийчбеш йоаккха ха лоацъярца, мукъа ха культурно дIаяхьара йоккхий таронаш хилийтарца дувзаденна дола социально-экономически декхараш тоаме кхоачашдара эшача хьалех цаI хиларах тарра цIахо дегIабоалабара тIадерзадаь гIулакхаш белгалдаьд.

Тайп-тайпарчеи толашагIболчеи кхачанца бахача наьха хьашташ кхы а дикагIа Iалашде, продукце дикали гIулакх дара культуреи лакхъе, дIахо а ассортимент шеръе, кийчон лакха степень йола ахфабрикаташ, кулинарнии кондитерскии изделеш дукхагIа арахеца, из продукци болх беча, деша багIача, нах бахаш болча моттигашка дикка дукхагIа йохка лаьрхIад.

ШийтталагIа пятилетка чакхйоалача хана болх беча моттигашка къахьегамхой бизза Iалашбергба юкъарча кхачанца къахьегамеи дешареи характерага а хьалашка а хьежжа кхачан рациона комплектех делкъийга дуа хIама дIахецарга болхлой, студенческии школьнии столовеш яхар чакхдаккха дезаш да. Хадданза болх беча производствашка, иштта хьайбай фермашка, кхашкарча станашка болхлой моттигашка бIайха кхача лоаттабелга шерде, сайрийнарча а бийсанарча а сменашка болх бераш бIайхача кхачанца Iалашбе. Диетически кхача дегIакхувлилга сихде.

1986—2000 шерашка юкъарча кхачан массанена а аьттув болча предприятей сеть шеръяра йола заданеш оттаяьй. Сиха гIулакх деча специализированни предприятей сеть, корта бохабеш доаца малараш дохкаш йола чайнеш, закусочнеш, кафеши бараши сихха дегIакхувла, къаьстта дуккхача наха салоIачеи туризмаи моттигашка, зрелищни учреждененшка, спортивни сооруженешка.

Бахача наха юкъарча кхачан предприятеша кхы тIа а деш дола гIулакхаш, хIаьта иштта салоIача дезалий хьашташка хьежжа (делкъийга дуа хIама дIа а хецаш цIагIа дIакхухьилга, заказчикий продукцех блюдаш кийчъелга, дезалий цIейш долча гIулакх делга, берийи кагирхойи цIейш дезделга) дIахо а дегIадоаладергда. Массе а тайпа йолча пассажирски транспорте, гостиницашкеи общежитешкеи гIулакх делга тоадеи юкъарча кхачан предприятей продукци дикагIа хулийталгеи Iалашде лаьрхIад.

IV. ГIУЛАКХАШ ДУ СФЕРА ДЕГIАЙОАЛАЯР

Советски наьха вахара хьалаш тоадара, духовни а физически а уж дегIакхувлара, мукъача ханах мамогга дикагIа пайда эцийтара деча гIулакхий лоархIам айлургба хьатIайоагIача хана.

Потребленце юкъарча фондашкара бахача наха телаш йола выплаташи льготаши дIахо дегIайоагIаргья, цу фондий средстваш хьежаергья унахцIено лораяра, берашта кхетам балара, дешийтара, социальни даькъе Iалашбара, культура дегIакхувлара, бахача наха кхыча эшарашка. Къахьегамхой дегIаухаш долча дIадехарашка а хьашташка а хьежжа мах боацаш гIулакхаш дарца цхьана лаьрхIад екъаенна а пайда бен болх беш а йола мах телаш гIулакх ду системаш хьае, цу даькъе де лерхI:

гIулакх делга тоаде, культура лакх а еш, гIулакх дара йола прогрессивни формаш юкъейоалае, кердача тайпаех дола гIулакхаш делга вIаштIехьдаккха;

бахача наха гIулакхаш делга Iалашдара йола къердалонаш йоккхийча а зIамигача а городашкара, мехкарча тайп-тайпарча регионашкара дIаяха, юрташка гIулакхаш дара йола сфера сихагIа дегIакхувла;

гIулакхаш деча предприятейи организацейи сеть дикагIча оагIорахьа дIанийсъе, къахьегача, дешача, нах бахача моттигашта уж юхеоза, наха аьттув болча хана цу предприятешеи организацешеи болх белга Iалашде;

наьха массе а йолча группашта, тайп-тайпара таронаш йолча гражданашта, хIаьта иштта общества оагIонагахьара йоакхо а новкъостал а къаьстта чIоагIа эшаш болча наха гIулакх дара керттера тайпаш царга кхоачаш а хургдолаш (тIемеи къахьегамеи инвалидашка, къоаношка, дукха бераш долча дезалашка, иштта кхычарга);

мах телаш деча гIулакхий керттерча тайпай даькъера бахача наьха хьашташи эшарий хьакъера формировании Iомаяра методаш эргаяьха тоае.

Юкъарчал доацаш бахача наха гIулакх дара дола халкъа боахама доакъош дегIакхувлилга сихде лаьрхIад. Керттерча балха специализации характери малагIа яр аьнна доацаш ерригача министерствайи ведомствайи предприятеши организацеши гIулакх дара юкъеоза.

1986—2000 шерашка бахача наха мах телача гIулакхий боарам лакхбе 2,1—2,3-зза, цу даькъе шийтталагIча пятилетке 1,3—1,4-зза.

Бытови гIулакхаш. Тайп-тайпара хьажараш деча хана бахача наьха хьашташ ма могга диззагIа кхоачашдара тIадерзадаь хургда бытовой гIулакхаш дегIакхувлилга, цIагIа деш дола балхаш кIезигдеш, уж аттача доахаш, советски наьха мукъа ха дукхагIа хулийташ. Бытовой гIулакхаш дара боарам 1990 шера 40 процентал чухьнахьа боацаш лакхлургба, хIаьта 2000 шера 2,4—2,5-зза.

1990 шерага радиоэлектронни аппаратурана, бытови машинаштеи приборaштеи, мебела, цIагIа лелаеча кхыча хIамашта ремонт яраи технически даькъе хьажараи бахача наха гIулакхаш дара хьашташ дизза кхоачашде лерхI. ТIагIертта юкъейоалаергья абонементнии сиххеи гIулакхаш дара йола бытовой техника, хIаьта иштта еха йола бытовой приборaш хьалхагIе а ремонт яьращца хувцилга. Сихха дегIакхувла прачечнеша, химчисткаша, баняща, фотоательеща, проката ательеща деш дола гIулакхаш, хIаьта иштта быте комфорт а аьттув болаш а хилийтара ду гIулакхаш.

Проката ательеша ду гIулакхаш шерде, яхка бокъома хиллара уж яхка нах бахача микрорайонашка, общежитешка, дуккхача наха салоIача зонашка, йоккхийча предприятешка. «Iайха хьаде», «говза кулгаш» яхача специализированни пунктай сеть дегIакхувла, хIаьта иштта спортивнии бешамий-огороднии инвентара, ахканарча цIенолгашта, дIа-хьа лелача дачашта прокат яра пункташ дегIакхувла. Йоккхийча транспортни узлашкара болх беш йола бытовой гIулакхаш ду предприятеш шер а е кердаяраш хьал а е.

Любительски фотокиноматериалашта обработка яра центраш хьал а еш, болх бе йолайолийталга Iалашде, цу гIулакхашта дола керттера заказаш цига кхоачашдергдолаш тIадерзаде.

(ДIахододар 2-чеи 3-чеи оагIош тIа).

* Кепатохар изложени я.

1986—2000 ШЕРАШКА ХАЛКЪА ЭША ТОВАРАШ ХЬАДУ ПРОИЗВОДСТВОИ ГIУЛАКХАШ ДУ СФЕРЕИ ДЕГIАЙОАЛАЯРА КОМПЛЕКСНИ ПРОГРАММА

(ДIахододар. Долалур 1-ча оагIо тIа).

1990 шера ремонт еш, цIенош хьалдеш, кхыдола гIирсаш деш наьха заказех ду балхаш дукхагIа хургда 3-нел чухьнахьа доацаш. Къаьстта чIоагIа йоакхо ергья квартирашта тоаль йола отделка яра, бахача наха деш дола заказаш кхоачашдара, цар чу оборудовани а кухонни мебель а оттаеш, юрташка бахача наха деча гIишлон гIулакхий тайпаши боарами, садоводчески товариществаш шеръяра.

Дикка шерлургья технически гIулакхаш деча станцей сеть, цо таро хулийтаргья шийтталагIа пятилетка чакхйоалача хана бахача наьха автосервисера хьашташ керттерча даькъе кхоачашде. Автозаправочни станцешка хьаергья технически гIулакх дара, зIамига ремонт яра, автомобилаш йилара йола посташ, уж тайпа дола гIулакхаш дегIадоагIаргда кооперативни гаражашка арахьа автомашинаш латтача моттигашка, уж тайпа гIулакхаш дара шерагIа пайда ийбергба дIа-юха лелача мастерскех. 1990 шера легкови автомобилашта эша запасни оатхалаш арахецара даькъера технически тIулакх дарен гражданий доалахьара транспортни средствашта ремонт ярен йолча предприятей хьашташ дизза кхоачашдергда, хIаьта иштта розничи торговле заявкаш а.

Пассажирски транспорто ду гIулакхаш массе а тайпа йолча транспорта болх дIахо дегIа а кхувлаш тоабара ларда тIа де лерхIаш да пассажираш дIа-хьа кхувлара дола хьашташ ма могга дикагIа кхоачашдар. Керда районаш караерзаярца, дешарца, салаIарца, туризмаца дувзаденна нах дукхагIа дIа-хьа ухаш хилар тернал а деш, хIаьта иштта нах дIа-хьа кхувлара комфортностагара дIадехараш дегIаахар, пассажираша наькъа болхаш йоаннхаш йола ха тернал а еш.

Машиннаькъа транспортаца пассажираш дIа-юха кхувлар вIаштIехьдоаккхилга тоаде, къаьстта сезонни болхлой балха дIаи юха цIаи ухача ханашкеи, пригородни поездаш лелача моттиге, хIаьта иштта къулбехьеи районаш мехкарча Европейски даькъа центральнии къулбаседа - малхбоалени районашца ювзача магистралашка. ДукхагIа хилийта фирменни поездаш.

Фецарча транспортаца пассажираш дIа-хьа кхувлилга а сихагIа дегIаухаргда. Кхача езача дIакхаччалца йолча хана самолеташ Iо ца хувшаш еш йола рейсаш дукхагIа хургья, хIаьта иштта мехка промышленни районашта юкъе бувзам лоаттабеш цкъа хьалгIеттачул тIехьагIа кхача езача дIакхаччалца Iо ца ховш ю рейсаш, къаьстта СибарегIеи Гаьнарча Малхбоаленен ераш, керттерча курорташка ераш. Пассажирски самолетий парк кердайоаккхаргья, дукха пассажираш чу а болхаш лакхача боараме комфортность а йолаш йола керда фецара лайнераш хьаелга карадерзадергда.

Пассажираш дIа-хьа кхувлара бола форда тIарчеи хи тIарчеи транспорта лоархIам а айлургба. Хин кIалха ткъамаш а фегара гIайбаш а дола пайдане, сиха лела кемаш дукхагIа хургда цунга, хIаьта иштта туристически гIулакхашта дола комфортабельни кемаш а дукхагIа хургда. ВIаштIехьа яха езаш я керда маршруташ, хьалхарча аргIан къулбаседенеи малхбоалени районашка а йоахаш, ма могга дукхагIа пайда эца цу тайпарча транспортах туризман салаIара долеи наьха хьашташ кхоачашдара. Фордиий хийи вокзалий немаша деш дола вIаши гIо деча гIулакхий го шербе.

Районаштеи городаштеи юкъе, юрташка лела автобусни транспорт тIагIертта дегIакхувла лерхI, городской транспорта маршрутни линей сеть шеръе. Хьалхарча аргIагIа электрически транспорт дегIакхувлар Iалашде, шерагIа юкъейоалае сиха лела трамвайш. Йоккхийча городашка метрополитенаш хьалъелга дIахохьо.

БIарччача дийнахьеи буси болх беча предприятешта гIулакх деча городской пассажирски транспорта бийсанара маршруташ дукхагIа хулийталга Iалашде, хIаьта иштта гостиницашта, машиннаькъа, автомобильни, фордеи хипеи вокзалашта, аэропорташта бувзамаш хулийталга вIаштIехьдаккха. Массе а тайпа йолча городской транспорта эксплуатационни сухал лакхъе, болхлой балха дIаи юха цIаи кхувлача сахьаташка автобусаш лелара интервалаш лоацъе. ДегIакхувла таксомоторни боарамаш, маршрутни таксей линей сеть шеръе.

Дикеи лакха культура йолаши гIулакх де пассажирашта. Кердаяраш хьал а еш, болх беш йолча машиннаькъа, фордий, хий, автовокзалаштеи аэровокзалаштеи реконструкци е. Аэропорташка, узлови автомашиннаькъийи станцешка, портови городашка гостиницаш дукхагIа хьалъе. Базови вычислительни комплексаш хьалъе, хьалхарча аргIан йоккхийча машиннаькъа узлашка — Москве, Ленинграде, Киеве, Куйбышеве, Свердловске, Харькове, Минске, кхы цхьайолча йоккхийча городашка, из де билетно-кассови операцешта автоматизаци елга Iалашдара.

Бувзамо ду гIулакхаш. 1990 шера бахача наха бувзама гIулакхаш дара боарам айбе 30—35 процент, хIаьта 2000 шера 2,7—3-зза. СихагIча темпашца дегIакхувла телефонни бувзама гIулакхаш делга, 2000 шера керттерча даькъе городашка баха нах квартирни телефонашца Iалашбе, юрташка телефонаш чуехкара боарам а дикка айбе. Нахага пайда эца дIале 75 процентал чухьнахьа йоацаш йола керда болх бе йолайолийта телефонаш.

Бахача наха эша телефонаш - автоматаш кхоачамболлаш хилийта, цар сеть предприятешка, учрежденешка, организацешка, колхозашка, хIаьта иштта курортни районашка, салоIача зонашка, вокзалашка, дуккха нах хулача кхыча моттигашка шер а еш. Массе а тайпа йолча городашта юкъе дIа-хьа лелача транспорта пассажирашта бувзама гIулакхаш Iалашделга тоаде.

Почтовни телеграфнии бувзама гIулакхий дикал айе, тIагIертта юкъеккхувла кердача тайпаех дола гIулакхаш. Механизировании средствашца почта дIакхухьилга юкъедоаладар сихде. Юрта бахача наха почтови гIулакхаш делга тоаде. Бахача наха мел эша посылочни тара хилийта.

Шеръе стереофонически радиовещанеш. Кхаь программни вещани ергIйола система юкъейоалаелга керттерча даькъе чакхдаккха. Мехка нах мел бахача моттигашка бос болча телевидене программа практически хьаэца таро хулийталга Iалашде. ДукхагIа хилийта цхьан ханна хьалуш йола телевизионни программаш, цар дикал тоае.

Жилищно - коммунальни боахамо ду гIулакхаш. Городашка, юрташка, нах бахача пункташка наьха цIенош дика кийчъдаь хилийтара боарам айбара, нах бахача цIеной фондах дикагIа пайда ийбари коммунальни гIулакхаш дари тоадара тIадерзаде жилищно - коммунальни боахам дегIакхувлар. Жилищно-коммунальни боахама гIулакхаш дара боарам 1990 шера 32—34 процент дукхагIа хилийта, хIаьта 2000 шера 2,2—2,4-зза дукхагIа.

2000 шерага кхаччалца йолча хана городашка а города хьисаперча поселкашка нах бахаш дола цIенош дизза Iалашде централизовании хьисапе хий хулийтаргдолаш, канализаци, газовии, электрически плиташ хулийтаргйолаш, бахача наха шоашта шоай доалахьа дола цIенош хьалдаь йола районаш тоаяра боарам дикка айбе. Нах баха моттигаш санитарни даькъе цIенъелга тоаде, бытови отходех промышленни хьисапе пайда ийбара боарам айбе. Коммунальни гIулакхий керда тайпаш юкъе а кхувлаш, болх беш дараш дегIакхувла.

1990 шера гостиницашкара моттигаш 30—35 процент дукхагIа хилийта, хIаьта 2000 шера, 2,5-зза дукхагIа. Хьожилга тоа а деш, гIулакх дара керда тайпаш юкъедоаладе гостиницашкеи общежитешкеи. Нах чубаха цIенош хувцара деш дола гIулакхаш, наха шоашта баха цIенош дара проектировани яр дегIакхувла, хIаьта иштта технически инвентаризаце бюро гIулакхаш а кхувлаш.

Культура учрежденеша ду гIулакхаш. Программа тIа Iалальмате чIоагIа терко еш да советски наха идейни, нравственни, эстетически кхетам балар, цар дуккха тайпа дола духовни хьащташ ма могга дизза кхоачашдара культура учрежденеша деча гIулакхий лоархIам айбар, бахача наха культурии гIулакх дара керда прогрессивни тайпаши формаши дегIакхувлар.

ДIахо а хьоргда планагIа культуран искусстван учрежденей сеть шеръелга, къаьстта дуккха гIишлош хьалъеча моттигашка, юрташка, хIара шера пачхьалкхен капитальни вложеней чотагIа болх бе доладалийта 50-нел чухьнахьа доаца кинотеатр. ДукхагIа хургья дIакъайла йола ахканара кинозалаш, киноплощадкаш, киноустановкай балха эффективности дикали лакхлургья.

Культурни гIулакхашта йола дукхафункциональни объекташ, городскойи районнии культурно - спортивни комплексаш хьалъе. Нахага салоIийталга вIаштIехьдаккхара даькъе клубни учрежденей лоархIам айбе, къаьстта юрташка. Цу даькъе тIагIертта пайда ийбе кердача технически средстваех (видеомагнитофонех, ловзара телевизионни приставкех, кхычарех). Хьашташка хьежжа клубашка кружокашкеи курсашкеи болх байта хьажа. Театральни искусства зIамигача формаех пайда ийбелга шерде. Хьае тематически, специализированни паркаш, хIаьта иштта дIа-хьа лела аттракционни комплексаш. Юрташка бахача наха культурни гIулакх дара дIаахара формаш шерагIа юкъейоалае.

Культураи салаIареи паркий болх дIахо а тоабелга Iалашде. Цхьайолча городашкарча культураи салаIареи паркашка хьае опытнохьокхама аттракционни комплексаши салаIара йола экспериментальни центраши.

Туристско - экскурсионни гIулакхаш. Советски наха патриотически кхетам балара, уж унахцIена хилийтара, культурни боарам айбара боккха лоархIам болаш дола туристско - экскурсионни гIулакхаш дIахо дегIакхувлар Iалашдара дола декхар хьалхашка оттадаьд. Туристско - экскурсионни гIулакхаш дара боарам 1990 шера 48 процент дукхагIа хилийта, 2000-ча шера 3-зза.

Туристско - экскурсионни гIулакхий формаши тайпаши шер а деш, цар дикал лакхъе. Къахьегамхошта туристически учрежденешка комплексни гIулакх делга тоаде, уж дIанийсбар, кхача балар, транспортни, экскурсионни, кхыдола гIулакхаш делга юкъе а хьош. Дай-ноаной берашца, кагирхой, автолюбителаш салаIа а походашка а ахара мел эша хьалаш хьаде. Туристски боахамех дикагIа пайда эцилга, цар балха сезон йIаьхагIа хилийтара чотагIа Iалашде, хIаьта нагахьа из де йишйолча, бIарччача шера царех пайда а ийбеш.

ВЦСПС туризманеи экскурсештеи йолча центральни совета системе хьалъе 170 эзар моттиг йола туристски комплексаш, гостиницаш, базаш, кемпингаш, ВЛКСМ ЦК «Спутник» яхача дунекхалкъашта юкъерча кагирхой бюро системе хьалъе 15,5 эзар моттиг йола кагирхой центраш, лагераш гостиницаш. Туристскии спортивнии инвентараца, снаряженеца, велосипедашца, лодкашца, автомобильни прицепашта йизза Iалашъе туристско-экскурсионни организацеш, шерде уж прокатах телилга.

Машиннаькъа поездаш, автобусаш, фордийи хийи кемаш, коммунальни ведомственнии гостиницаш, общежитеш, юкъарча кхачан предприятеш, спортивнии клубнии сооруженеш туризма долча гIулакхашта арендагIа телилга шерагIа практика юкъедоаладе. Тайп-тайпарча министерствайи ведомствайи предприятеш тIагIертта юкъеоза туристашта кхы тIа а гIулакхаш дайтара.

Физически культураи спортеи учрежденеша деш дола гIулакхаш. Физически культураи спортеи учрежденеша деш дола гIулакхаш дегIадоаладе. Деш долча традиционни гIулакхашта (унахцIенони юкъарча физически кийчони группаш, конекаш фигурно хехкар, художественни гимнастика, нек де, иштта кхыдараш де Iомабар) нийсса деш долча гIулакхий керда тайпаш юкъекхахьа.

Нах бахача моттигашка дукхагIа хилийта унахцIено тоаяра комплексаши физкультурно - унахцIено тоаяра комбинаташи, шеръе бахача наха цига физически культура занятеш яра практика. Гаргтача шерашка хIара къахьегама коллектива шийи чоалхане доаца спортивни гIирсаш хулга кхоачашде. Болх беш йола спортивни учрежденеш инвентараца Iалашъелга тоаде. МоллагIча ведомствашта чудоагIаш уж дале а, физически культура занятешта, хIаьта иштта зрелишни гIулакхаш чакхдахара эффективнегIа пайда ийбе долаш долча спортивни гIирсех.

Санаторно-курортнии унахцIено тоаярен учрежденеша ду гIулакхаш. УнахцIено тоаяра, салаIара санаторно-курортни гIулакхий даькъера къахьегамхошта эшараш кхы а дикагIа Iалашде. Цу гIулакхий боарам совбаккха 1990 шера 25—30 проценти 2000 шера 2,3—2,5-ззеи. ДегIадоаладе царех хIаране дIадехарашка хьежжа салоIарашта кхы тIа а деш долча духь-духьача гIулакхий тайпаш.

Шеръе санаторно-курортни учрежденей, пансионатий, салаIара долча цIенойи базайи сеть, уж хьалъе дукхагIча даькъе инженерни оборудованеи мел эшар долаш тоаяреи боарам лакха болча йоккхийча объектай хьисапе. УнахцIено тоаяра керда учрежденеш хьалъеши реконструкци еши теркалде даьша - ноаноша берашца салаIара даькъе дIадехараш дукхагIа хулаш хилар.

Сихде санаторно - курортнии унахцIено тоаяреи учрежденеш СибарегIа, Гаьнарча Малхбоале, Грузински ССР, Азербайджански ССР, Юкъерча Азе республикашка, Казахски ССР, мехка цу районий Iалама дарбан факторех кхы а дикагIа пайда ийбе безаш хилар дага а кхоабаш.

Боахама расчетни дарбан-профилактически учрежденеша деш дола гIулакхаш. Ма могга дегIадоаладе мах боацаш медицински гIулакхаш делга, шерде бахача наха дIадехараш теркал а деш, боахама расчетни дарбан - профилактически учрежденеша деш дола гIулакхаш. Совъяккха боахама расчетни консультативно - диагностически, стоматологически, офтальмологически, кхыча дарбан учреждений сеть. Хьаде квалифицированни медицински кадраш консультативнии диагностическии балха чуозара хиланза даргдоаца хьалаш.

Правовой тайпара гIулакхаш. Лакхбе юридически консультацешеи нотариальни конторашеи бахача наха гIулакхаш дара беча балха боарами дикали. Шеръе юридически консультацейи нотариальни конторайи сеть, чIоагIъе цар материально-технически база, Iалашъе уж царна эшаш йолча оргтехника средствашца. Чакхдаха бахача наха правовой хьакъехьара гIулакхаш юкъарчал доаццаш предприятешка, гIишлош хьалъеча, колхозашка, совхозашка дара практика дIахо шеръяра эша хьалаш хьадара тIадерзадаь гIулакхаш.

Iалашде **пачхьалкхен страховане учрежденешеи сберегательни кассашеи деш дола гIулакхаш** дIахо дегIадоагIилга. Долаш дараш эргадаьха тоа а де кердадараш юкъе а кхувла наьха шоай доалахьарча боахамашта гражданаша дIадехарашка хьежжа страховани яра тайпаш. Белгалде сберегательни кассай системе вкладчикий торгови, бытовой, коммунальни, кхыйолча предприятешцара расчетни операцеш дIахо шеръелга, чуйоалае ахча нара ца телаш еча расчетий керда формаш. ДегIакхувла ахчан средствашта перевод яра, пачхьалкхен займай облигацеш, документаш, маьхаленаш дIаяхна дIаийяра даькъера гIулакхаш делга. ЧIоагIъе сберегательни кассай материально-технически база, хьаде операцеш дика чакхъяхараи бахача наха гIулакх дара культура лакхъяран эша хьалаш.

Потребительски кооперацеи предприятешеи организацешеи, совхозаша, колхозаша деш дола гIулакхаш. Дешдараш эргадаьха тоа а де, кердадараш дегIа а кхувла потребительски кооперацеи предприятешеи организацешеи бахача наха, эггара хьалха юрташка бараш деш дола гIулакхаш. Совбаккха цу гIулакхий боарам 1990 шера 70 проценти 2000 шера 2,5-ззеи.

Шеръе совхозашеи пачхьалкхен юртабоахама кхыча предприятешеи граждании заявкаех маьхах деш дола коара бешамий участкаш ахар, бешамашта обработка яр, бешамий - огородий инвентара ремонт яри цунна технически гIулакх дари, чуена продукци дIаяхийтар, транспортнии кхыдолеи балхаш дар санна дола гIулакхаш дара практика. Наьха шо-шоай доалахьа дола чубаха цIенош хьадараи уж мел эшарашца Iалашдараи, моттигерча бийдалах, производстве юхеюсача хIамаех дола доагор кийчде а лоаттаде а гIо де. Цу гIулакхий боарам совбаккха 1990 шера 75 проценти 2000 шера 2,6-ззеи.

Колхозашта могадаьд юрташкарча къахьегамхошта шо-шоай доалахьа дола гIонна дола боахамаш дегIаккхувла, шо-шоай доалахьара чубаха цIенош хьалде ма могга новкъостал дар, чубахача цIеношта а кхыча гIишлошта а ремонт еи уж эшаращца Iалашдеи гIо дар.

V. ХАЛКЪА ЭША ТОВАРАШ ХЬАДЕЧЕИ ДОХКАЧЕИ ПРОИЗВОДСТВА МАТЕРИАЛЬНИ БАЗЕИ ГIУЛАКХАШ ДУ СФЕРЕИ ДЕГIАЙОАЛАЯР

Iилман - технически прогресс сихъяра кIийлен тIа экономикана ма могга интенсификаци е лаьрхIа йолча парте курсага хьежжа, программа тIа белгалдаькхад товараш хьадечеи дохкачеи, гIулакхаш ду сфера дегIайоалаеча дикалга диллача кердача боарамга кхоачилга Iалашдар. Фундаментальни Iилмай тохкамех хьахиннарех пайда ийбара кIийлен тIа товараш хьадечеи дохкачеи гIулакхаш ду сфера даькъера прикладной Iилмай разработкай боарам дIахо лакхбараи шербараи дола гIулакхаш чакхдаха. Къаьстта теркам тIабахийта товараши гIулакхаши наха эшаш хилар дегIаахара из хьахилараи, хIаьта иштта социалистически обществе потреблене производстваа еча воздействе закономерносташ довзара.

Фундаментальнии прикладнойи тохкамашта координаци яра, производство дегIаахареи товараш дIаахийтареи, хIаьта иштта бахача наха деча гIулакхий къаьсткъаьстача тайпаи лоархIаме гIча Iилман - технически проблемашта еш йолча Iилмани проектно - конструкторски разработкашта концентраци яра отта а яь, кхоачашъе еза йоагIIаш йола комплексни Iилман-технически программаш.

Iилман - конструкторски, технологически организацей, промышленни предприятей низаш тIадахийта деза халкъа эшача товарий гIулакхаш дара сфера технологически боарами эффективности лакхъяра хьакъехьара актуальни проблемаш къестаяра.

Сихде прогрессивни технологи, гибки производственни моделаши системаши, къахьегам а ресурсаш а кхою технологи, бийдала керда тайпаши конструкционни материалаши хьаелга а юкъехьолга а. ШерагIа пайда ийбе технологически процессашта механизации автоматизации елга Iалашдеча машиний агрегатий системаех. Лакхбе цу доакъошта лоаттабеча оборудоване технически боарам, тоае комплектующи изделей, деталий, узлай, дикали цар болх тешамегIа белгеи.

Кхоачашде товараши сфера ду гIулакхаши арахецача доакъой материально - технически база Iилман - технически прогресса карагIдийннараш юкъедахьара, предприятеши организацеши хIанзарча ханарча балха овсарле лакха йолча оборудованешца, машинашца, механизмашца, Iалашъяра кIийлен тIа чIоагIъяр, долаш долча а керда болх бе доладолийтача а низалех эффективно пайда ийбара, тIадерзадаь дола гIулакхаш дар.

ЛаьрхIа да прядене а ткачества а хIанз йолаш йола системаш дIахо эргаьха тоаяр, а цар керда системаш оттаяр. робототехнически средстваши микропроцессий техникеи юкъейоалаяр теркал а деш, яйгача промышленноста автоматизированни прядильни ткацкии производстваш хьаяра тохкамаш де. Сихде смесови тканеш, ткани йоаца материалаш хьаярен царна отделка ярен прогрессивни технологеш, тканеви йоаца материалаш хьаяра физико - химически способаш, трикотажни изделеши кога гIирси арахецара йола отходаш кIезига йола технологеш, барзкъаштеи кога гIирсаи автоматизированно конструктировании моделировании яра системаш, хIаьта иштта уж хьаяра йола программни управлени а йолаш йола балха овсарле лакха йола линеш хьаяр.

Довла деза яйгача промышленноста балха сухал лакха йола пневмомеханически прядильни машинаш хьярга, хIаьта иштта управлене система электронни йолча чIагIашкаш доаца ткацки станокаш арахецарга. 2000 шу хьатIаккхоачаш оборудоване ерригача пархьера цар удельни дозал шоазза совдаккха. ВIаштIехьа яккха боамбех, тхах, ленах, химически хьоасех, цар смесех пряжа хьаяра йола автоматизированни, отходаш кIезига йола, къахьегама овсарле 2—2,5-зза лакхъерг йола технологеш йола оборудоване производство.

Басари отделкаши еча производствашта, неткани материалаш, трикотажни изделеши искусственни тIоар скен, тхана, даьрена—бийдалаи лубяни хьаьсаи хьалхара обработка яра, валяльно-войлочни, льняной., пенько-джутови. бекхеи фарфоро-фаянсовии промышленноста лаьрхIа прогрессивни оборудовани хьаелга сихдеи из арахецилга Iалашдеи. Кога гIирсеи кожгалантерейнии материалаш хьаяра программировани еш йола оборудовани, иштта дукха операцеш еш йола агрегаташи кога гIирс кийчбара ахъавтоматически линеши арахецилга карадерзаде.

Iилмани конструкторскии разработкаш чакхйоахилга тIадерзадаь да керда конструкционни материалаши техникеи юкъейоалаяра ларда тIа культурно - бытовойи боахамеи гIулакхашта лаьрхIа лакха дикал йола товараш хьакхоллара. Декхар оттадаьд сигнала цифровой обработка а йолаш йолча телевизорий, радиоприемникий, видеомагнитофоний кхыйолча бытовой радиоэлектронни аппаратуран керда тайпаш хьакхолла. Кердача способий принципий ларда тIа сурташ дахара системаш кийчъе, цу даькъе сурт доаккхаше а из кийча хьалуш яраш а йолаш.

Халкъа эша товараш арахецача доакъошка Iилман-технически прогресса карагIдаьннарех пайда ийбара, уж дукхагIа арахецараи цар дикал лакхъяран белгалдаькхад бийдал дIахо дIайодача хана дегIайоалаелга, отраслаш эшшача ресурсашца тешшаме Iалашъелга.

Боамбеи чиллан - бийдален дикал лоархIам боллаш тоаяра, уж арахецилга лакхдара, лакха прядильни свойстваш а йолаш бола лена дукха хьувкъам ду сорташ дукхагIа хьадара, тханцара кхоачамбоацараш кIезигдара, телатеи кетарий-бекхеи бийдала хьалхара обработка елгеи уж кийчъелгеи тоадара тIадервадаь де дезараш чакхдаха деза. Лакха дикал йола изделеш арахецара эшаш йолча химически бийдалеи материалийи вай хабара тайпаш сихха дегIаухаргдолаш вIаштIехьдаккха лаьрхIад. ВIаштIехьдоаккхаргда химически хьоасаши тайши массови арахецилга, керда басараши кийчача изделей маьхера потребительски свойстваш хилийтараи отделкашта лаьрхIаи йола препараташ хьаелга шерде лаьрхIад.

Iалашдеш да торговле материальни база сихха технически эргаьккха хувцилга. Розничнии оптовии мах лелабара йолаш йолча предприятей балха эффективность лакхлургья боккхача къахьегама процессашта механизации автоматизации яра, товародвижене технологически сфераш эргаьха, тоаяра, складий помещеней пайданерча объемах мамогга дукхагIа пайда ийбара, тархешта юкъерча штабеллерашца, контейнерашца, поддонашцеи кхыйолча эшаш йолча оборудованецеи уж Iалашъяра наькъаца.

Товарий дикал ца йойташ дукхагIа гойтареи уж довлга кIезигдареи, торговле культура лакхъяр, ийдархой ха кхояр, къахьегам кIезигагIа дIаахийтар духьа де дезараш къоастадаьд товарашта упаковкеи промышленни расфасовкеи яра объемаш лакхъяра, кхачан доацача товарашта упаковка яра тареи материалаши арахецара тIадерзадаь.

Сиххача боарамагIа дегIаухаргда кагийча фасовкашка товараш арахецилга, уж арахецара, юкъерча боатамга диллача. Тоалургья упаковка дикали тешаме хилари, цун художественни оформлени, белгалдаьд хиланза яргйоаца упаковочнии фасовочнии техника арахецилга.

Наха гIулакх дара сфера доакъош интенсивни дегIаахара, бахархошта гIулакх дара формаши хьалаши эргадаьха тоадараи цар дикал лакхъяраи, цу доакъошка механизации автоматизации яра, материальнии къахьегамеи ресурсаш кхояра тIадерзадаь Iилман тохкамаш чакхдаха лаьрхIад.

Дувцар да наха гIулакх деча предприятешта лаьрхIа гIулакх дара лакха механизации дикали Iалашъергйолча машинай лаьрхIа йола системаш вIаштIехьа а яьха, царца уж Iалашъяр кхоачашделга. ДукхагIа арахецаргья зIамигагабаритни, атта дIа-юха йоаккхалургйолеи тоалургйолеи оборудовани. Шерлургда машинаш, оборудовани, инструмент, диагностикаи технически оснасткаи средстваш арахецилга. Тоалургда уж предприятеш лакха дикал йолча бийдалцеи материалашцеи, эшаш йолча химикаташца Iалашъелга.

ДIахо дIайодача хана дегIайоагIаргья городской пассажирски транспорта ремонтно - эксплуатационни база. Юкъейоалаергья наькъа лелара управлении регулировании яра автоматизированни системаш, иштта лаьттан тIера городской пассажирски транспорта дерригача тайпай балха централизованни диспетчерски управлени елга.

ЛоархIам боллаш моттиг къоастаю культурни гIулакхашта лаьрхIача объекташта оборудовани, городскойи районнии культурно - спортивни комплексаш хьакхоллара, паркови аттракционаши ловзаю автоматаши хьаяра, туристско - экскурсионни, санаторно - курортнии оздоровительнии учреждевей материально - технически база чIоагIъяра.

Экономически социальни дегIаахара планашка теркалдаь хургда халкъа эша товараш арахецари уж маьхалдахари дегIааяара тIехьа программагIа оттаяь заданеш кхоачашъяра эшаш йола капитальни вложенеши материальни ресурсаши хьахецилга. Хьахецаш йола средстваш дукхагIча даькъе дIахьежае предприятешта технически перевооружениий реконструкции еча отраслашка юкъера диспропорцеш дIаяхара, йолаш йолча низалех пайда ийбелга тоадеча, къахьегама овсарле лакхъеча.

Яйгача промышленносте къаьстта теркам тIаухийт хлопчатобумажнии смесовии кIадаш, трикотажнии швейнии изделеш, неткани материалаш, телата кога гIирса промышленноста изделеш арахецаш йола производственни низалаш дегIайоалаяра. ЙоагIIаш йолча низалий балха хьакъехьа къаьстта йола заданеш оттаяьй.

Моттигерча промышленносте холуш да производства технически боарами культурен лоадам боллаш лакхлургхилар, кулг - кара къахьегам лоархIам боллаш кIезиглургхилар, товараш арахецара низалаш дукхагIа хургхилар, дIадехараш хувцадаларга хьежжа производство эргаьккха ший ханнахьа тоаяра хьалаш хьакхолларгхилар.

Декхар оттадаьд «А» группагIа йолча промышленноста отраслей Iилман - технически низах культурно-бытовойи боахаме эшеи технически чоалхане товараши рарца эша комплектующи изделеши арахецара эшаш йола производство вIаштIехьъяккхараи технологеи цар боарамах биззагIа пайда эцара, цу гIулакха эшаш йола специализированни цехаши участкаши массайолча предприятешка хьакхоллара тIадерзадаь.

VI. ХАЛКЪА ЭША ТОВАРАШ ХЬАДЕШИ ДОХКАШИ, ГIУЛАКХАШ ДЕШ ЙОЛА ОТРАСЛЕШ БОЛХЛОЙИ СПЕЦИАЛИСТИЙИ КАДРАШЦА IАЛАШЪЯР

Халкъа эша товараш арахецаши маьхалдоахаши, бахархошта гIулакх деш, шерра профиль йолча болхлой квалифицированни кадраши специалисташи кийчбеш йолча отраслашта эшаш дар диззагIа кхоачашдара де дезараш къоастадаьд программа тIа. ШийтталагIча пятилетке яйгачеи моттигерчеи промышленноста, торговлеи юкъарча кхачани, жилищно-коммунальни боахамеи бытовой гIулакх дараи предприятештеи организацештеи лаьрхIа профессионально - технически училищашка 2,1 миллион болхлои духхьал производствана лаьрхIа 3,9 миллион болхлои кийчвергва.

ДIахо дIайодача хана дегIа а ухаргья чIоагI а лургья болхлой кадраш кийчъяра материально - технически база, шерлургья профессионально - технически училищай сеть.

Торговлеи гIулакхаш дара сферанен юкъарча дешара школай выпускникех кадраш кийчъеча профессионально - технически училищашта комплектовани ечара, иштта цу отраслашта эшаш йола массови профессеш караерзаярца бувзабенна дешархошта луш бола къахьегама кхетам лакхерча классашка чIоагIбечара халкъа образоване органий лоархIам лакхлу. Шерлу промышленноста, торговлеи гIулакх дара сферан предприятеша дешархошта къахьегама кхетам балара тIаерзаь материально - технически база хьакхоллачи чIоагIъечеи лоацаш дола дакъа.

Халкъа эша товараш арахецача отраслей, торговлеи гIулакх дара сферан предприятеш лакхереи юкъера лаьрхIаи образовании йолча лакха квалифицированни специалистащца дукхагIа Iалашъе лаьрхIад. ЧIоагIагIа теркам тIабахийтаб дизайнераш, модельераш, оформителаш, товараштеи гIулакх дараи хьакъехьа бахархошта дIадехараш Iомадаран прогнозировани яраи иштта гостиничнии, туристскии экскурсионнии гIулакх дара бола специалисташ кийчбара.

Белгалдаьккхад болхлой, цу даькъе кулгалдешбараш а болаш, квалификаци лакхъяра, царга управлени, планировани яра, къахьегами производствои вIаштIехъяккхара хьалха латта методаш, Iилман - технически прогресса карагIдаьннараш Iомадайтара система эргаьккха тоаянза яргйоацаш хилар.

Могадаьд предприятешка къахьегама нормаш Iилман ларда тIа увттаяра боарам лакхбе, производства керда техникеи технологии юкъейоалаелга теркал а деш, къахьегам вIаштIехьбоаккхалга эргадаьккха тоаде. Шеръе къахьегамах боагIа мах бара прогрессивни формаш, балха рациональни режимаш, профессеши къахьегама функцеши вIашагIъювзилга. ШерагIа пайда ийбе беза гражданаша цIагIа беча къахьегамах, цу даькъе шоай керттерча балхах мукъа йолча хана бечох, балха дукхагIа юкъекхувла цIенноаной, студенташ, пенсионераш, инвалидаш, бIарччача балха дийнахьа а бIарччача балха кIира болх бергбоаца хьалаш а увттадеш.

Товараш арахецачареи маьхала доахачареи гIулакхаш дечеи болхлой къахьегама сий айде. Уж Iомабе шоашта тIадиллача гIулакхах бола бехктокхами декхари кхетаде. ХIаране шай моттиге хьаьналеи ше кхоца веши болх бергболаш гIулакх тоаде. Социалистически яхь вIаштIехьйоаккхилга тоаде, цун действенность лакхъе. ЧIоагIагIа терко е кадраш чIоагIъяра, производства культура лакхъяраи цар социально - бытовой хьалаш тоадараи.

VII. ХАЛКЪА ЭША ТОВАРАШ ХЬАДУ ПРОИЗВОДСТВОИ ГIУЛАКХАШ ДУ СФЕРЕИ ДЕГIАЙОАЛАЯРА СОЮЗНИ РЕСПУБЛИКАЙ КЕРТТЕРА ДЕКХАРАШ

ХIара союзни республика, ший доазон тIа комплексни экономическии социальнии дегIаухилга Iалаш а деш, декхарийла я халкъа эша товараш арахецилга шердара, торговлии общественни кхачеи дегIакхувлара, гIулакх дара сфера хьакъехьа программо оттаяь заданеш кхоачашъеча лоархIам боллаш дола дакъа юкъедахьа. Уж декхараш кхоачашдеча дакъа лацара юкъеоза еза шоай доазон тIа мел йола предприятеш моллагIча ведомствашта уж чуйоагIаш яле а.

Программа заданеш кхоачашъеча Iалашданза даргдоацар да:

болх беш йолча производственни низалашта мамогга дукхагIа низ тIабохийтилга, капитальни вложенеех кхом беш пайда эцилга, керда низалаш шоай ханнахьа болх бе йолайолийталгеи уж караерзаелгеи, мукъа къахьегама ресурсаш йолча районашка болх беш йолча предприятей филиалаши цехаши дукхагIа вIаштIехьйоахилга;

бийдали материалаши кхом беш дIаахийтар, моттигера бийдал дукхагIа юкъейоалаяр, къаьстта шоллагIйола ресурсаш;

къахьегама овсарле лакхъелга, кхы тIа а къахьегама ресурсаш юкъеозилга, гражданаша цIагIа къахьегилга дукхагIа юкъедоаладелга.

Республикай, крайи областийи партийнии советскии органашта тIадиллад бахархой товарашцеи гIулакх дарцеи Iалашбарах бола беррига бехктокхам, хьалхарча даькъе моттигашка йолаш йолча таронех мамогга дукхагIа пайда а эцаш.

1986 — 2000 шерашка халкъа эша кхачан доаца товараш хьаделга а бахача наха гIулакхаш делга а алсамдаккхара заданеш оттаяьй союзни республикашта.

Яйгача а моттигерча а промышленноста, «А» группа промышленноста доакъой предприятей, гIулакхаш дара сфере цхьадола тайпаш дикагIча бесса дIа-хьа ийсде, уж хьадара специализаци е, коа-карта эша чоалхане доаца тайп-тайпара а наха хьалхарча даькъе хиланза даргдоаца а товараш арахецилга алсамдаккха, республикашка бахача наха ма эшша уж товараш хилийта лерхI.

Торговле, общественни кхачан, гIулакхаш дара сфере бахача наха гIулакхаш дара керда формаш а методаш а юкъейоалаяра, балха эффективность лакхъяра къаьстта теркам тIабахийта. Краяшка, областашка, районашка, хIаьта иштта городашка а юрташка а уж доакъош дегIадоала деча хIанз ионагIа йола башхалонаш боаррамагIа дIаяхара тIаерзаь мероприятеш чакхъяха. Из деча хана регинальни а бахача наьха къаман а хьалаш шоай тайпара хилар теркалде.

Нах чубаха цIенош хьалдаьдахарца цхьана торговле а гIулакхаш дара сфера а объекташ йистеяхар, цу гIулакхашта хьехьежаеча капитальни вложенеех бизза пайда эцилга Iалашде. ГIулакхаш деча сфере материально-технически база дегIайоалаяра промышленни, юртбоахама, гIишлошъю предприятеш а организацеш а шерагIа юкъеувза.

Халкъа эша товараш арахецилга а гIулакхаш дара сфера а дегIайоалаяра союзни республикашта укх тайпара керттера декхараш белгалдаьд.

Российски Советски Федеративни Социалистически Республике, къаьстта малхбоален районашка а деш, дукхагIча даькъе производство дегIакхувлара интенсивни факторийи къахьегама ресурсех пайда эцара эффективность лакхъяреи чотагIа яйгача промышленноста, культурно-бытовой, коа-карта эша товараш дIахо дукхагIа арахецар Iалашделга. Текстильни, швейни, кожевенно-обувной предприятешта реконструкци яра а уж технически эргаяхара а, трикотажни хIамаш а неткани материалаш а хьаю моцносташ дукхагIа хилийтара къаьстта теркам тIабохийтилга.

1986—2000 ШЕРАШКА ХАЛКЪА ЭША ТОВАРАШ ХЬАДУ ПРОИЗВОДСТВОИ ГIУЛАКХАШ ДУ СФЕРЕИ ДЕГIАЙОАЛАЯРА КОМПЛЕКСНИ ПРОГРАММА

КIадаш арахецилга 1990 шера 9,4 млрд. кв. метрга а 2000 шера 10,9 млрд. кв. метрга а, цу даькъе кIадай хьисапера неткани материалаш цу шерашка 1074 а 1544 а млн. кв. метрга дIакхоачаде. Пазаташи носкеши 1990 шера 894 млн. пар а 2000 шера 924 млн. пар а хьае, цу шерашка трикотажни хIамаш 922 а 1400 а млн. кога гIирс — 410 а 444 млн. пар хьабе.

Промышленность дегIаяра боарамга хьежжа дикагIйола бытовой машинаш, прибораш, спорта занятеш яра, мукъа ха дIаяхьара, цIагIа а гIонна болча ший боахаме а хьега къа аттача даккхара эша хIамаш хьаелга алсамдаккха.

Малхбоален районашка,— эггара хьалха БАМ-а зоне, хIаьта иштта юрташкарча моттигашка, территориально-производственни комплексаш вIашагIъехкача районашка а деш, торгови а бытовой а, жилищно-коммунальни гIулакхаш а делга сихагIа дегIаахари тоадари Iалашде.

СибарегIа, Гаьнарча Малхбоалене, Нечерноземни зоне, Каспийский а Азовски а фордашта юхе санаторно-курортнии унахцIено тоаяреи учрежденеш, хIаьта Къулбаседа Кавказе, республика кхыйолча районашка салаIара, экскурсионно-туристски гIулакхаш дара учрежденеш сихагIа дегIакхувла.

Украински ССР-е культурно-бытовой а коа-карта эша а дика товараш хьаделга сихагIа дегIакхувла, цу гIулакха еза-йоккхача промышленностеи машиностроенеи предприятей таронех биззагIа пайда эца. Предприятешта реконструкци яра а уж технически эргаяхара а чотагIа 2000 шера мебель 1,5-зза дукхагIа арахеца.

Яйгача промышленносте сихагIча темпашца дегIакхувла хьийза тха, кIадаш, телата товараш арахецилга, 1990 шера 1325 млн. кв. метр кIадаш, цу даькъе кIадай хьисапера неткани материалаш 218 млн. кв. метр хьае, 2000 шера кIадаш — 1572 а неткани материалаш — 343 млн. кв. метр а хьаеш. 1990 шера пазаташи носкеши 460 млн. пар арахеца, хIаьта 2000 шера — 485 млн. пар. цу шерашка трикотажни хIамаш 377 а 564 а млн, кога гIирс —195 а 213 а млн. пар.

1986 — 2000 шерашка 50 млн. кв. метр даьри, 50 млн. кв. метр кIадаш, 100 млн. кв. метр неткани материалаш арахеца мощносташ, ловзоргаш хьаю фабрика болх бе йолаяллийта.

СихагIча тайпара дегIакхувла транспорто, бувзамо, физически культура а спорто а ду гIулакхаш, туристско-экскурсионни гIулакх делга. Iаьржача а Азовски а фордаш тIара курортни зона шеръе. СалоIача наха торгови а бытовой а гIулакх делга тоаде.

Белорусски ССР-е технически чоалхане йола изделеш арахецилга дегIакхувла, цу даькъе тIехьатесса дукха хIамаш йола мотоблокаш а йолаш. Республикана традиционни йола дахчах, керамиках, комсий гаьнех, чах, кхыйолча материалех ю хIамаш дукхагIа арахеца.

Геттара дика трикотажни, пазатий-носкей, хIаьта иштта моттиге хьадаьча кIадаех йола швейни хIамаш чурча потребленена санна, мехка кхыча районашка а экспорта а лоаттаяра яйгача промышленноста специализаци елга дIахохьо. КIомал чакхбоаха промышленность сиха - гIа дегIаухилга Iалашде.

1990 шера 500 млн. кв. метр а 2000 шера 737 млн. кв. метр а кIадаш, цу шерашка трикотажни хIамаш 153 а 174 а млн., кога гIирс — 47 а 53 а млн. пар арахеца. КIадаш, швейни хIамаш, неткани материалаш, кога гIирс а из хьабара эша бийдал арахеца мощносташ шеръе.

Бахача наха торговли, бытовой, транспортни гIулакх делга тоаде, юрташкен районни центрашкен лелача автобусий маршруташ дукхагIа хилийта. Санаторно-курортни гIулакх делга дегIадоаладара моттигашкарча бальнеологически ресурсех шерагIа пайда эца.

Узбекски ССР-е яйгача промышленносте хьаль производственни мощносташ шеръяра а царех эффективнегIа пайда эцара а ларда тIа, къахьегама ресурсех дикагIа пайда эцара чотагIа 1990 шера 948 млн. кв. метр а 2000 шера 1474 млн. кв. метр а кIадаш арахеца, цу шерашка трикотажни хIамаш 166 а 310 а млн., кога гIирс 52 а 66 а млн. пар хьабе. Арахеца продукци дукха а дикагIа хилийта.

300 млн. кв. метр боамбех даь кIадаш, 200 млн. кв. метр даьри, 120 млн. кв. метр неткани материалаш арахеца мощносташ болх бе йолаяллийта, швейни а кога гIирс бу а фабрикаш, кожевенни завод болх бе йолаяллийта. Йоккхий йоацача городашка а юрташка а предприятеши цар филиалаши, хIаьта иштта еза-йоккхача промышленноста а машиностроене а предприятешка специализированни цехаш хьалъелга белгалде. Халкъа эша товараш арахецача а гIулакхаш деча сфере болх бечара а общественни производстве дакъа ца лоаца кхалнах дукхагIа юкъеоза.

Къаьстта юрташка а айбеш, торговли, общественни кхача, гIулакхаш дара сфера дегIакхувлара боарам айбе. Баха нах хица Iалашбелга тоаде, керда водопроводаш хьае. Санаторно-курортни а унахцIено тоаяра а учрежденеш дIахо дегIакхувла. Къаьстта Бухаре, Самарканде, Хиве а довзийташ, историе а культура а памятникаш довзийтара туристско-экскурсионни маршруташ дукхагIа хилийта.

Казахски ССР-е яйгача а моттигерча а промышленноста керда предприятеш хьалъеш санна, йолаш йолчарна реконструкци яра а уж технически эргаяхара а чотагIа товараш арахеца производственни мощносташ дегIакхувлилга сихде. Республика территоре тIа ухкача СССР министерствай а ведомствай а предприятешка культурно-бытовойи коа-карта эшеи товараш арахецалга алсамдаккха. ТIадувхача барзкъашца, кога гIирсаца, кIадашца, халкъа эшача кхыча товарашца, дукхагIча даькъе республике уж хьа а деш, тIа-тIа диззагIа Iалашде бахача наьха хьашташ.

200 млн. кв. метр боамбех ду кIадаш а 75 млн. кв. метр даьри а арахеца мощносташ болх бе йолаяллийта, пазатий-носкей, трикотажни, швейни хIамаш, неткани материалаш арахеца фабрикаш, кога гIирс бу ворхI фабрика, кожевенни ши завод хьалъе. 1990 шера 385 млн. кв. метр а 2000 шера 666 млн. кв. метр а кIадаш арахеца, цу шерашка трикотажни хIамаш 135 а 189 а млн., кога гIирс — 37 а 44 млн. пар хьабе.

Йоккхий промышленни комплексаш вIашагIъехкача районашка къаьстта а кхувлаш, бахача наха торговии бытовойи гIулакхаш делга, юрташка дIа а ухаш, цига бахача наха гIулакх дара формаш сихагIча темпашца дегIакхувла. Баха нах хица Iалашбелга тоаде, канализационни сеть йоккхагIа хилийта. Республике баха нах санаторно-курортни а туристско-экскурсионни а гIулакхашца Iалашбелга тоаде, Чимбулак яхача моттигера горнолыжни комплекс дегIакхувла.

Грузински ССР-е хьийза тха, трикотажни хIамаш арахеца, баракъаш ду, цIекий тоаю яйгача промышленноста мощносташ щеръе. Моттигерча промышленносте а потребительски кооперацe системе а наха хоатташ йола традиционни къаман хIамаш хьаелга дегIакхувла. 1990 шера 217 млн. кв. метр а 2000 шера 271 млн. кв. метр а кIадаш, цу шерашка трикотажни хIамаш 75 млн. а 85 млн. а, кога гIирс — 20 а 22 а млн. пар хьабе.

Болх беча предприятешка филиалаш хьалъелга а мел эша къахьегама ресурсаш йолча республика лоаман районашка товараш хьаду керда цехаш а участкаш а хьалъелга а дIахохьо.

Республика аьттув болча Iалама-климатически хьалех шерагIа пайда а эцаш, керда туристско-экскурсионни маршруташ вIашагIйохка, Iаьржача форда тIара курортни зоне, здравницай, гостиничнии боахама сеть дIахо дегIайоалаелга Iалашде транспорта, торговле предприятей, общественни кхачан, бытовой а гIулакхаш дара сфера кхыча предприятей а болх цу регионе тоабе.

Азербайджански ССР-е дIахо болба халкъа эша товараш арахецилга дегIадоаладара тIаберзабаь болх, уж дикагIа хилийтара къаьстта теркам тIа а бохийташ. Мехкдаьтта чакхдоахача промышленноста предприятешка бытовой химе, хIаьта иштта электротехнически, радиотехнически, электронни промышленноста, приборостроене предприятешка культурно-бытовой а коа-карта эша а хIамаш хьаелга дегIадоаладе.

1990 шера 275 млн. кв. метр а 2000 шера 513 млн. кв. метр а кIадаш хьаде, цу шерашка трикотажни хIамаш арахецилга 55 а 66 а млн., кога гIирс — 25 а 29 а млн. парага дIакхоачаде.

Текстильни комбинаташка боамбе кIадашта басар деча а уж кийчдеча а производствашта реконструкци елгеи уж шеръелгеи Iалашде. 100 млн. кв. метр боамбе кIадаш, 70 млн. кв. метр даьри, 105 млн. кв. метр неткани материалаш арахеца предприятеш болх бе йолаяллийта, швейни фабрикана реконструкци е а кога гIирс бу фабрика хьалъе а.

Торговле, общественни кхачан, бытовой гIулакхаш ду предприятеш дукхагIа хилийта. Водопроводно-канализационни боахама керда гIирсаш хьалде а долаш долчарна реконструкци е а. Каспийски форда йисте санаторно-курортни учрежденеш, салоIа цIенош, гостиницаш, туристски базаш, лакхача боараме кийчъяь а комфорт йола а кемпингаш дукхагIа хилийта.

Литовски ССР-е предприятешта реконструкци яра а уж технически эргаяхара а ларда тIа яйгача промышленноста товараш арахецилга дегIакхувла. 1990 шера 265 млн. кв. метр а 2000 шера 297 млн. кв. метр а кIадаш, цу шерашка трикотажни хIамаш 65 а 69 а млн., кога гIирс — 13 а 16 а млн. пар хьабе. Кожевенни завод, неткани материалаш арахеца фабрикаш хьалъе.

Культурно - бытовой а коа карта эша а товараш, цIагIарча балхашта, садови участкашка, гIонна долча шоай боахамашта эша кулгкара лелаю а механизированни а инструменти инвентари, хIаьта иштта кухонни мебель а дахчах яь хIамаш а къаьстта дукхагIа а хецаш, арахеца.

Йолаш йолча курортни зонашка санаторни учрежденеш дегIакхувла.

Молдавски ССР-е яйгачеи кхачани промышленноста лаьрхIа машинаш, бытовой прибораш хьаеча, приборостроене а электротехнически а промышленноста предприятешка дукхагIча даькъе а ехкаш, лаьрххIа цехаши участкаши вIашагIъехкара чотагIа культурно-бытовой а коа-карта эша а товараш арахецилга сихагIча темпашца дегIакхувла. Моттигерча промышленноста предприятешка дукха а дукхагIа уж арахеца, халкъа художественни промыслай а моттигерча бийдалах йола хIамаш а хьаелга алсамдаккха.

1990 шера 227 млн. кв. метр а 2000 шера 258 млн. кв. метр а кIадаш, цу шерашка трикотажни хIамаш 66 а 80 а млн., кога гIирс 23 а 26 а млн. пар хьабе. Продукци арахецара белгалдаь боарамаш кхоачащделга керттерча даькъе керда техникеи прогрессивни технологии юкъейоалаелга сихдара, къахьегам а производство а дIахо а эргайоаккхаш тоаяра чотагIа Iалашде.

Синтетически тьаш, боамбе тувлорг, трикотажни полотно, болх беча хана тIадувхаду барзкъаш ду кIадаш арахецаргдола фабрикаш, хромови телат, художественни кизга а пластмассови хIамаш а хьаергйола фабрикаши заводаши хьалъе.

Юрташка бахача наха торговии бытовойи гIулакхаш дар сихха дегIадоаладелга Iалашде. Транспорто а бувзамо а ду гIулакхаш, санаторно-курортни а унахцIено тоаю а учрежденеш дукхагIа хилийта.

Латвийски ССР-е геттара дика бытовой радиоэлектронни аппаратура, кизгах, дахчах, лоабатах йола хIамаш, трикотажни хIамаш а кога гIирс а арахецилга алсамдаккха, ассортимент эргайоаккхаш тоае. 2000 шу хьатIакхоачаш культурно-бытовой а коа-карта эша а товараш 1,8—1,9-зза дукхагIа арахеца. 1990 шера 143 млн. кв. метр а 2000 шера 282 млн. кв. метр а кIадаш, цу шерашка трикотажни хIамаш 46 а 49 а млн., кога гIирс — 11 а 14 а — млн. пар хьабе. 124 млн. кв. метр неткани материалаш арахецаргйола мощносташ болх бе йолаяллийта.

Городашка централизованни хьисапе хища а йовхалца а Iалашбара сеть шеръе, жилищни фонд мел эшачунца кийчъяь хилара боарам лакхбе. Физически культура а спорта а учрежденеша, санаторно-курортни, унахцIено тоаяра, туристски учрежденеша, предприятей а бытовой обслуживане а предприятеша ду гIулакхаш, къаьстта Рижски взморье дераш а долаш, шерде. Юрмала яхача курорта объекташ хьалъелга сихде.

Киргизски ССР-е сихагIа дегIакхувла яйга промышленность, цун продукцеца бахача наьха хьашташ Iалашдара боарам нонагIо айбе. 1990 шера 189 млн. кв. метр а 2000 шера 243 млн. кв. метр а кIадаш, цу шерашка трикотажни хIамаш 26 а 43 а млн., кога гIирс 12 а 16 а млн. пар хьабе. 40 млн. кв. метр неткани материалаш арахецаргйола мощносташ болх бе йолаяллийта, швейни ши фабрика, кога гIирс бу ши фабрика, кожевенни завод хьалъе.

Республика территоре тIарча СССР министерствай а ведомствай а предприятешка дукхагIа а деш, культурно-бытовой а коа-карта эша а товараш дукхагIа хьадара темпаш сихагIа алсамйоахилга Iалашде, хьаю продукци дукха а дикагIа хилийта.

Городашка а юрташка а бахача наха торгови, бытовой, коммунальни, транспортни гIулакхаш делга тоаде. Городской электрически а юрташка автобусни а транспорт дегIайоалаяра, нах чубахача цIеношта газ чуйиллара къаьстта теркам тIабахийта. Иссык-Куль яхача озера районе санаторно-курортни здравницай сеть хьаелга дIаходахьа.

Таджикски ССР-е производственни мощносташ алсамъяхара а къахьегама ресурсех дикагIа пайда эцара а ларда тIа 1990 шера 256 млн. кв. метр а 2000 шера 435 млн. кв. метр а кIадаш, цу шерашка трикотажни хIамаш 13 а 70 а млн., кога гIирс 12 а 16 а млн. пар хьабе. 70 млн. кв. метр неткани материалаш а 70 млн. кв. метр даьри а арахецаргдола мощносташ болх бе йолаяллийта, швейни а кога гIирс бу а фабрикаш, кожевенни завод хьалъе.

Халкъа художественни промыслай традиционни изделеш тIа-тIа дукхагIа арахеца.

Мукъа къахьегама ресурсаш йолча районашка болх беча предприятешка филиалаш хьаяра а керда производстваш хьаеллара а болх хьинарегIа лелабе. ЦIагIа къахьегам вIаштIехьбаккхара формех шерагIа пайда эца.

СихагIа дегIакхувла торговли, общественни кхачан, гIулакхаш дара сфера. Цар материально-технически база чIоагIъе. Санаторно-курортни а туристско-экскурсионни а учрежденеш дукхагIа хилийта.

Армянски ССР-е предприятеш а цар филиалаш а технически эргаяхара, къахьегам вIаштIехьбоаккхилга тоадара ларда тIа производственни мощностех пайда эцара боарам лакхбара тIадерзадаь гIулакхаш лерагIа чакхдаха. 1990 шера 174 млн. кв. метр а 2000 шера 252 млн. кв. метр а кIадаш, цу шерашка трикотажни хIамаш 131 а 178 а млн., кога гIирс — 30 а 38 а млн. пар хьабе. 55 млн. кв. метр неткани материалаш арахецаргйола мощносташ болх бе йолаяллийта, швейни а кога гIирс бу а фабрикаш хьалъе. Геттара дика хIамаш а къаьстта модни бола кога гIирс а дукхагIа арахеца.

Культурно-бытовии коа-карта эшен товараш арахецара йолча машинашъеча промышленноста таронех шерагIа пайда эца. Лоамани цун юхерчен районашка бахача наха торговни бытовии гIулакхаш лоаттаделга тоаде.

Транспортаца, бувзамца, гостинични боахамца лоаттаду гIулакхаш шерде доагIилга теркалде. Республика керттера туристски зонаш комплексно караерзаелга Iалашде.

Туркменски ССР-е продовольственни доаца товараш шерагIа арахецилга сихде. 1990 шера 8,2 млн. кв. метр, хIаьта 2000 шера 170 млн. кв. метр кIадаш, цу шерашка 13 а 38 а млн. трикотажни издели, 5 а, 9 а млн. пара кога гIирс, 50 млн. кв. метр боамбе кIадаш, 5 млн. пара кога гIирс арахецаргбола низалаш болх бе йолаяллийта, четкани материалаш арахеца ши фабрика хьалъе, яйгача, моттигерча промышленноста предприятеш технически эргайоахаш тоаеши царна реконструкци еши, болх беча предприятей филиалаш хьаеш дIахо а къахьега.

Торговли, общественни кхача, гIулакх ду сфера сихха дегIакхувлилга Iалашде. Гаьнарча районашкен йоккха йоацача поселкашкен дIа а ухаш, бахача наха гIулакх делга шерагIа юкъекхувла. ЦIеной коммунальни хьалаш цIенхаштта тоаде, гази хийи чудуллилга, канализационни сеть щеръелга дегIакхувла, Iалама, бальнеологически, хоаттама таронаш теркал а еш, санаторно-курортни учрежденеш дIахо шеръе.

Эстонски ССР-е 1990 шера 196 млн. кв. метр, хIаьта 2000 шера 220 млн. кв метр боамбе кIадаш, цу шерашка 20 а 57 а млн. кв. метр кIадай хьисапера неткани материалаш, 24 а 29 а млн. трикотажни изделеш арахеца.

Быте эша радиоэлектронни аппаратура, электробытови машинаши прибораши, хIаьта иштта шоай доалахьарча бешамашкен гIонна долча боахамашкен болх беш эша зIамигача механизаце средстваш дукхагIа ара а хеца, цун ассортимент шер а е. Моттигерча бийдалахи нюзлагIа ресурсех пайда эцаши товараш хьаделга сихха дегIадоаладе, шийтталагIча пятилетке цу тайпара изделеш 67 процент дукхагIа арахеца.

Халкъо чIоагIа хоатташ дола товараша арахецача, бахача наха гIулакхаш деча отраслешка дукхагIа къахьегама ресурсаш юкъеозилга эргадаьккха тоаде.

Йоккхa йоацача пункташка бахача наха торговни бытовии гIулакх делга, юрташкарча цIеной коммунальни хьалаши городашкарча цIеной къаьнача фонда хьалаши дикагIча боараме хулга Iалашде. Бахача наха транспортни гIулакхаш делга, Сааремаан Хийумаан гIайренашца паромни бувзам лоаттабелга тоаде.

VIII. СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ МЕХКАШЦАРА ЦХЬАНА ЛЕЛАДУ ГIУЛАКХАШ ДЕГIАДОАЛАДАР

СЭВ членаш долча мехкий лакхерча боарамерча экономически совещане яьча решенешка хьежжа халкъа эша товараш, уж арахецара санна, иштта гIулакх деча сферана эша бийдал, материалаш, оборудовани хьаяра, вIаши лоаттаяра даькъе дунен халкъаша шоай дIа-юха леладу гIулакхаш дIахо дегIа а кхувла, кIоарг а де.

СССР пачхьалкхен планашта СЭВ членаш долча кхыча социалистически мехкий планашца координаци еча хана товараш хьадара эша бийдала база шеръяреи чIоагIъяреи йоагIаш йола производстваш технически эргаяьхя тоаяра, автоматизацин механизации яра вIаши цхьана гIулакхаш леладара де эшараш теркалде, цу даькъе компенсационни ларда тIа леладераш а.

Халкъа эша товараш, оборудованеш, комплектующи узлаши деталеши, запасной оатхалаш, яйгача промышленностен халкъа эша товараш арахецача а наха гIулакх лоаттадеча а отраслештен эшача химически продукце цхьадола тайпаш арахецара ю кооперацин специализации кIоаргъе. Халкъа эшача товарий керда тайпаш хьадареи, уж арахецилга вIаштIехьдаккхареи, цхьана разработкаш яреи, вай ханара технологически процессаши материалаши юкъекхувлареи, машинай прогрессивни системаш хьаелга карадерзадареи ларда тIа изделей дикал тоаяреи даькъе вIаши цхьана леладу Iилман-технически гIулакхаш дIахо хьинарегIа дегIакхувла.

Производствана доал дара, планировани яра, товарашта реализаци яра, гIулакхаш лоаттадара, уж дIаэцарай цу хьакъехьа еча предложенештен прогнозировани яра даькъе вIаши Iоаяь опыт дIа-юха эцилга шерде. Мехко чухьен границана уллуви торговлин потребительски кооперацин еш, универмагашка гIолла лакха дикал йола товараш дIа-юха хувцилга шерде.

IX. ХАЛКЪА ЭША ТОВАРАШ ХЬАДАРА ДОХКАРА, ГIУЛАКХАШ ДЕЧА СФЕРАНА Ю УПРАВЛЕНИ ЭРГАЯЬККХА ТОАЯРА ДЕШАШ

Программо лерхI экономически механизм эргалькхха дIахо тоаяра, баха нах товаращца, кхыча гIулакхашца ма могга дикагIа Iалашбара бола промышленноста, торговле, гIулакх деча сфера предприятейи организацейи безами бехктокхами айбар духьа гIулакхаш чIоагIде а чакхдаха а. Иа деча хана яйгача, моттигерча промышленносте, наха бытови гIулакх лоаттадеча а кхыча отраслешка а еча экспериментах хьахиннараш теркалде. Наха эша товараш хьадеча промышленноста производственни объединеней (предприятей) боахама гIулакхий мах белга, хIаьта иштта царна экономически стимулировани елга, эггара хьалха дукхала боарамга, ассортиментага, дикалга, хIаьта иштта договорни декхарашка белгал ма дарра шийханпахьа продукци дIакхачарга хьежжа хилийта.

Бытовой гIулакхаш деча предприятейи организацейи, даькъа гIулакхаш деча кхыча предприятейи организацейи боахама балха мах беча хана чакхдаьхача гIулакхий юкъарча боарама хьокхамаш чIоагIлу, наха гIулакхаш дарах мах телаш хьакъестадарца, хIаьта иштта цар кхы тайпаш а, хIана аьлча, цар дIадех сихха дегIакхувлилга е лакха социальни лоархIам болаш хулга. Наха гIулакхаш дара заданеш промышленни, гIишлон, транспортни, юртбоахама, кхыча предприятешен организацешен кхоачашъяр ларде а лувцаш, баьча балха мах бу социалистически яхьа итогаш еча хана.

Халкъа эша товараш деча, торговле, иштта гIулакхаш деча сфера доакъошта кулгалдара организационни структура тоае. ГIулакхаш деча сфера доакъошта кулгалдара генеральни схема кийч а яь юкъейоалае лаьрхIад. Из деча хана лаьрхIа да бахача наха тайп-тайпара гIулакхаш дара юкъеоза промышленни, гIишлон, транспорта, юртбоахама, кхыйола предприятеши организацеши. Уж малагIча специализацехи малагIча ведомства доалахьен я аьнна доацаш. Уж гIулакхаш дара йола кооперативни кхыйола общественнии организацеш а оттаяьча порядкагIа Iалашдергда шерагIа цига даькъалоацилга.

Дувцар да наха мел товараш гIулакхаши эш Iомадарай прогнозировани ярай бола болх тоабар, халкъа эшача товараштен деча гIулакхаштен тIехьара бахача наха эшараши дIадехараши Iомадара а кийчъяра а йола общегосударственни система хьаяр. Наха эшараши хьашташи хьахилара сага вахаре карагI мел дийнача гIулакхий лоархIамегIа йола сфераш дегIаахар, производствана планировани еча, халкъа эша товараш маьхала доахача эшашдарий прогнозаш ечара лоархIам чIоагIбара йола Iилман рекомендацеш яра, гIулакхаш дара сфера дегIакхувлара кийчъе Iилман - методически социальни аспекташ.

- Торговлен промышленностен органашта юкъе дукхача хана йолча соглашенешка лерхI товарий цхьайолча группай ассортимент шеръяра мероприятеш чакхъяха. Наьха хьашташ диззагIа кхоачашдара товараш хьадарен маьхала дахарен дешаш къестадара промышленностен торговлен цхьана гIулакхаш леладелга чIоагIдар дича бакъахьа лаьрхIад. Производственни объединенеша (предприятеша) халкъа эша товараш хьадара шера йолен пятилеткан планаш кийчъе промышленни предприятештен торговлен соглашенешкен договорашкен хьежжа, шинпена а тIалатта бехктокхам айбе.

Халкъа эша товараш оптови хьисапе дохкара йолча ярмаркай эффективность айе. Товараш хьадеча пайда ийбеш бийдал, материалаш, комплектующи изделеш ярмаркашка йохкилга вIаштIехьдаккха. Товараш арахецара эшаш йола бийдал, материалаш, комплектующи изделеш хьаяра производителаштен потребителаштен юкъе дукхача хана йола соглашенеши шера йола договораши елга практика а хинна дIаоттийта.

Халкъа эша товараш хьадари маьхала дахари, гIулакхий сфера дегIакхувлара финансово - кредитни рычагий лоархIам айбе беза. Товараш хьадари гIулакхий сферен дегIакхувлара йола мероприятеш чакхъяхара товарий дикали наха гIулакх дари лакхдара тIагIертта пайда ийбе беза банковски кредитах.

Тоаьча ассортиментахи дикагIдолен товараш арахецаш, уж къердалуш йола керда потребительски свойстваш йолаш, зIамига фасовка йола товараш дукхагIа хьадеш долаш, наьха тайп-тайпарча группай хьашташка хьежжа гIулакхаш дара керда тайпаши формаши дегIакхувлаш бараштa стимулировани елга чIоагIде.

Халкъа эшача товарий дикал тоаяра, гIулакх дара культура айяра, халкъа эшача товарий ассортимент кердаяьккхара даькъера пачхьалкхен стандартий лоархIам лакхбе.

ШийтталагIча пятилетке деча гIулакхий керттерча тайпашта, гIулакхаш дара долча хьалаша дIадехараш Iилман ларда тIа чIоагIдаь хилар ларде а лувцаш, кийч а яь болх бе йолаяллийта стандартий система. Наха деча бытови, коммунальни, иштта кхыча тайпай гIулакхий дикала тIахьожам лоаттабара формаши методаши эргаяьха тоаелга Iалашде.

Товараш хьадечен уж маьхала доахачен, наха гIулакх деча доакъошка къахьегам вIаштIехьбаккхаря алапи далари тоаде. Къахьегам вIаштIехьбаккхараи стимулировани яран бригадни договорни формаш шерагIа юкъейоалае.

Халкъа эша товараш хьадари маьхал дахари, гIулакха сфера дегIакхувлара даькъера къахьегама коллективай, министерствай, ведомствай, союзни республикай дикагIйола опыт шерагIа йоаржаяра тIагIертта пайда эца СССР халкъа боахаме карагIдийннарий Выставках.

* * *

1986 — 2000 шерашка халкъа эша товараш хьадари гIулакхий сфера дегIакхувлара йола комплексни программа хIара советски дезале хьаделл вахаре лоархIамера хьащташ, наьха хьашташ кхоачащде лерхI кердача, дикагIча оагIорахьа лакхача боараме, из доагIаш да общественни производства дегIаьхкача таронаштен дIахо социалистически вахара хьисап эргадаьккха тоадара долча декхараштен. Сага йоакхо яр, цун хьащташ ма могга дикагIа кхоачашдар хадданза партийни, советски, профсоюзни комсомольски организацеша де дезаш дар да.

Союзни республикай Компартей ЦК, Министрий Советаша, СССР министерстваши ведомстваши халкъа эша товараш хьадечен маьхала доахачен производствашта, гIулакхаш дара сферана партийни боахамен кулгалдара боарам айбе беза, тайп-тайпара товараш рынке дукхагIа хилийтара, наха дикагIа гIулакхаш дара бола кадрай бехктокхам айбе беза, программас оттаьь заданеш толаме кхоачашъяра шерра социалистически яхь а йоаржаь, из кхоачашъяйтара бокъонца бола тIахьожам лоаттабе беза. Халкъа эша товараш арахецачен маьхала доахачен, бахача наха гIулакх деча предприятей коллективашка кхы а чIоагIагIа организаторски кхетамен болх бе беза.

Эггара кIезигагIа лоархIачарех я программа заданеш. Уж кхоачашъеча хана техка еза таронаши кхы а кхоачамаши товараш хьадара боарам айбара, Iилман-технически прогресса нарагIдийнарий базе гIулакхаш дара, дIахо производствана интенсификаци яра.

Коммунистически партен Советски пачхьалкхенон мохк экономически социальни дегIаахар сихдара дола деррига низаш тIадерзадаь да хадданза халкъа хьал-таро лакхъяра, советски наьха вахара ерригa таронаш тоаяра, саг массе а оагIорахьара дегIавара аьттув бола хьалаш хьадара.

КПСС Центральни Комитето, СССР Министрий Совето шоаш чIоагIа тешаш хилар хьахайтад болхлоша, колхозхоша, вай мехкарча берригача къахьегамхоша хьинар кхо ца деш, лакха овсарле йолаш къахьегарца СССР экономически низ чIоагIбеча доагIаш дола дакъа юкъехьоргхиларах, программа толаме кхоачашъяра шоай низ мел кхоачар дергхиларах.

ПАРТОРГАНИЗАЦЕШКА—ОТЧЕТАШИ ХОРЖАМАШИ

ДУВЦАЧУН ОВЛАНГА ХЬЕЖАЧА

Балха тIа толам баккхар дукхагIча даькъе тийша да къахьегама коллективерча хьалех, доагIар хIаравар шийгара а ший новкъосташкара а хьадехаш хиларах. Бакъда, цул кIезигагIча лоархIаме дац болхлочун къахьегара а вахара а эшаш мел дар хулийтилга. Цу тайпара шоай гIулакхий мах беш чакхъяьлар Грозненски вагонни депо коммунистий отчетно-хоржамий собрани.

Парткома секретара Н. Бондаренкос КПСС XXVII съезда накъайодаш шоай коллектива карагIдаьнначох дувцарца цхьана хьахьекхар кхы а доккхагIа толамаш дахара новкъарле яь бахьанаш. Царех керттера Iаткъар дар плановин технологически дисциплина телхаеш, прогулаш, брак еш хиннилга, наха хийцца болх хьабара эшар Iалашдаь доацилга.

Иштта, тIеххьарча кхаь бетта кхоачашъяьяц вагонашта ремонт яра план, болх тайжжа хьабелга вIаштIехьдаьккха дац, йиллача ханал совгIа къахьегийтад нахагIа, кхычахьа дахийта лаьрхIа тоъал дукха ахча цунга хьожадаьд.

Вагонаш лерттIа тоа ца ярца дувзаденна наькъагIа уж йолхаш доккхий хьовзамаш хиннад, поездаш шоай ханнахьа кхача езача дIа ца кхоачаш моттигаш хиннай. Пассажираш дIа-юха кхоачабелга Iалашде декхарийла болча гIулакхерча наха инструкцеш телхаелга дIадаьккхадац. Из каст-каста ду В. Дериглазова начальник йолча поезда бригадерча наха.

Соахка а карарча шера а тайп-тайпарча хьисапе дисциплина телхаярах бехктокхаме эзав 255 саг, царех нийсса ахаш — прогулаш ярах.

Коллективе дукха хувцалу нах. Отчетни юкъа дIаваьйинар 574 саг волча хьайийцав 581.

Дикка ха я къаракъаш мелара духьалара партен правительстван директиваш араяьнна, хIаьта а укхаза хIанз а цу зуламца лира къовсам оттабаьб ала гаьна да. Молаш ба балха хана а цул тIехьагIа а. Белгалдоахар коммуниста бригадира П. Анцева менна балха баьхка А. Морозови А. Иванови доагIар царгара хьа ца дехаш биталга.

Уж деррига кхоачамбоацараш депо кулгалхоша, парткомо, профкомо, ВЛКСМ комитето мелал гойтарца нийсденнад аьнна мукIарал дир докладчика. Цу хьакъехьа гIалат баьннараш бехтокхаме озаш приказаш дийттача, общественни организацеша решенеш йича кхоачамбеш хиннаб. Из а даим деш дацар, нахал ца доаккхаш, массехк саго шоайла барт а бий дIахоададора.

Профилактически болх бара пайда ийбаьбац кепайоазун, радио, массови информаце средстваех, кхыча формаех, цу хьакъехьара хьалаш дIа а довзийташ, кIома дош оалийташ хиннадац пропагандисташка, агитаторашка, политинформаторашка.

ДукхагIча хана бехктокхаме эзараш ца бовзаш бус кхыметтел коммунисташ а. Парткомо, цехови организацей секретараша шоаш беча балхах лаьца хан-ханнахьа царга хоамаш делга балха практикана юкъедихьадац.

Бригадира Е. Циркова боагIа а боагIаш бехк баьккхар депо начальниках Г. Досовах, парткома секретарах Н. Бондаренкох Червленно-Узловая станце къахьегамхой балха, быта, салаIара хьалаш цар лерттIа теркал деш ца хиларах. Из царгара укхал хьалха хиннача отчетни собране а дIадийхадар. Из цо ирдаь дувцар ший бахьан долаш дар — коллективе мелал латт къаракъаш меларашца лоаттабу къовсам, культура, быта кхуврчаш дац, продукташ, къаьстта баьцадараш, сом наггахьа мара лоаттабиц. Транспорт яц, яхаш е кхыдола бахьанаш доахаш лектораш тIайийбац коллективе.

Комсомольски организаце секретара Е. Эздиевас собране нийса ма аллара, цу тайпара хIаман лоархIам ца бар, наьха хьашташ теркал ца дар геттара чIоагIа новкъа хул кагирхошта. Цо яхачох, кхыметтел парткоме чIоагIбаьча хьехамчаша а шоай декхар талмаста кхоачашду.

Кхы а хаьддагIа дар цу даькъе слесара Н. Шеховцова белгалдаьккхар:

Парткома секретарь ха корайоагIаш хила веза кагирхошца дукхагIа вIашагIкхетара, царца беседаш яра, лекцеш ешара. ХIаьта из цун де вIаштIехьдалац кхыметтел кадрови болхлошца а.

Кхетадеш дацар цхьаькха цхьа хIама а. Ше бухсоццаш къамаьл деш слесара яьча критиках лаьца дош ца хьоахадеш Н. Бондаренко висар а. Укхаза дага ца йохийтача яргьяц нахацара бувзамаш чIоагIделга партоорганизацешка дIадехаш йола КПСС ЦК апрельски (1985 ш.) Пленума решенеш, КПСС ЦК Генеральни секретара М. С. Горбачева цу хьакъехьа шегойта масал.

Собране иштта цIенхаштта критика йир профсоюзе болх беча коммунистаита, эггара хьалхарча аргIанна профкома председатела А. Джаватханова а еш. Коллективе хIанз а йоацаш я салоIа база, спортивни комплекс. Шоай болх цхьа бахьан мар бац профсоюзни организаце.

Кадрови политиках собране мел дийцар хаьддача нахах лаьца дар. Хьацаргъя вай кадрай отдел. Цун балха боагIа тIахьожам лоаттабеш вац депо начальник а партком а. Коллективе дукха нах хувцалулга, цун бахьанех, диниза даргдоацарех хоадамболаш хIама аланзар укхаза.

Собране чакхъяьнначул тIехьагIа аз цу хьакъехьа массехк хаттар дича денна жопаш, кегаденна дар. Бакъда, цхьан хIаман даькъе барт вIашагIкхетар цар: массане гуччахьа хьайоахар коллективе чакхйоаха мероприятеш дукхагIча даькъе цкъара массава чулаца гIерташ ю, хIаранеца къаьст - къаьста болх белга диц а долийташ.

Дисциплина, балха тIа порядок чIоагIъелга, шийна тIаьлиллача гIулакха даькъера хIаране бехктокхам айбелга Iалашде йиш хургьяц коллективе хулача моллагIча зIамигача а доккхача а харцахьарча хIаман нийса мах ца бой, из даьр нахал а воаккхаш шерра ца вувце, уж ловргбоаца хьалаш ерригача участкашка хьа ца дой.

Парткомо, боахама кулгалхоша шоай хIара деннара гIулакх санна леладе деза тIайиду соцамаш, решенеш, коммунисташа дIадехараш кхоачашдара чIоагIгIа тIахьожам оттабелга, цу гIулакха нах оарцагIбоахилга.

Кхетадой-те юха а парткома секретаралла хержача Н. Бондаренкос а цун кердача составо а лакхе белгалдаьха кхоачамбоацараш шоай дIадаха, а Iилман-технически революце даькъе боккха керда гIа баккха нарагIдаргдоацилга, нагахьа санна балха стиль овлангара дениз ца хувце? Собране критикахи самокритахи шерра пайда эцаш хиларо хьахьокх коллектив унахцIена хилар. Эшар фуд аьлча, из да бIубенна диниза даргдоацар Iалашдара оарцагIбалар.

В. СЕЛЕНОВ.

Могашал лораяра цхьакха шоаттди чакхдаьлар. Дукха физкультурникаши спортсменаши хилар цу яхьашка дакъа лоацаш. Укх сурта тIа шоана гу дезал ВисаитовгIар.

Да — Лаьча № 39 школа хьехархо ва, нана Лиза а цу школе болх беш я, воI Мухьмад 2-ча класса дешархо ва.

В. ЕЛИЗАРОВА сурт.

Спорта хоамаш

Чехословаке штанга айярах йола халкъашта юкъера турнир чакхъяьлар. Социалистически мехкашкара дикагIбола штангисташ бар цу яхьашка дакъа лоацаш. Вай республикера А. Товсултанови Р. Балаеви вар СССР сборнеца.

Шоай дозал 110 килограмм долча штангисташта юкъе хьалхара моттиг яьккхар вай мехкахочо А. Товсултанова. Цо рывок а толчок а еча хана айяьча штанга дозал 427,5 килограмм дар. Укх шера цхьаннена а мегадац цу боарамга кхача.

Шоай дозал 100 килограмм долча штангисташта юкъе шоллагIа моттиг яьккхар Балаев Руслана. Уж ши штангист кийчлуш ва вай мехка езача атлетиках яхьаш йолаенна 100 шу дизара хетаьча трунире дакъа лаца.

Т. ИВАНОВА.

✦

БОКС

Укх деношка Ереване, чакхъяьлар боксах йола СССР чемпионат. Цу яхьашка дакъа лоацаш 250 спортсмен вар. Боккха толам баьккхар вай мехкахочо Тарамов Руслана. Цох СССР чемпион хилар. Финале цуна латаш вар соахка хинна СССР чемпион А. Килимов. Дов дIадоладенна дукха ха ялале, Руслан котваьлар. Цул хьалхагIа цо эшабаьбар В. Егоян, О. Большаков, Ю. Кулядин. Уж латараш а хьалхьалха чакхдаьхар Тарамова.

Шоай дозал 91 килограмм долча боксерашта юкъе дото медаль яьккхар Себиев Рамзана. Финале из эшавир Балай Владимира.

ХIанз Р. Тарамов Монголе хургйолча яхьашка кийчлуш ва, хIаьта Р. Себиев США — СССР яхача матче дакъа лоацаш хургва.

А. ДЖАМАЛДИНОВ.

✦

ФУТБОЛ

Чакхъяьннай Нохч-ГIалгIай футбольни чемпионата аргIанара 7-гIа тур. «Машиностроитель» вIашагIкхийтар Аргунерча «Вайнахаца». Из ловзар цхьаккха кот ца воалаш чакхдаьлар.

Кхыдола ловзараш укх тайпара хилар: «ЧИТО» — «Ремонтник» — 2:1, «Строитель» — «Спартак» — 4:1, «Монтажник» — «Локомотив» — 1:0, «Динамо» — «Буревестник» — 3:0.

С. ТАТЬЯНОВА.

ПАРАШЮТИСТИЙ ЧЕМПИОНАТ

ДОСААФ аэродроме гулбенна нах бокъонца долча цIейна тешаш хилар. Из хетадаь дар парашютни спортах йола СССР XXXI чемпионат хьаеллара. Укхаза хургйолча яхьашка дакъа лоацаш хургья союзни республикашкара, Москвера, Ленинградера командаш.

Спортсменашта-парашютисташта, гулбеннараштa хьалхашка чемпионат хьаеллаш къамаьлаш дир НГIАССР Министрий Совета председатела заместитела Т. У. Махмудхаджиевас, СССР парашютни спорта федераце председатела Н. Н. Гуськова, НГIАССР ДОСААФ председатела В. В. Лунькова.

Укх яхьашка 1-ча Гвардейски, Сталинградско-Берлински ЦIеча Байракха истребительни авиационни дивизе хьожаяь приз яккхара къовсамаш хургда. Цу призах дийцар вай мехкахочо, хIанз Москве вахаш волча тIема шерашка летчик-истребитель хиннача Г. А. Сеймова.

...Ший дото бесара ткъамаш маьлхага къоагадаь урагIъяхар Л-29 яха реактивни самолет. ЯК-40 яхача самолета тIа дунен халкъашта юкъерча спорта мастер А. Коровин ва лакхарча пилотажа чоалхане фигураш еш.

Цул тIехьагIа парашютно-десантни кечам бара ЦПАК-а инструктораша А. Помаркина, В. Стрелкова, В. Баринова гойтар парашютист тIехьа а тесса, самолетаца еш йола фигураш.

Цу ханна геттара лаьттана Iогарга а ена, йода АН-2. Кастта парашютисташ гучабоал. ДIайолалу групповой хьажара яхьаш. Союзни республикашкара спортсменаш ба укхаза дакъа лоацаш. Сигалара IочубоагIача спортсмений бе йоахк байракхаши вымпелаши. Ялх самолета тIара цхьатарра 60 спортсмен чукхоссаваларца чакхдоал спортивни цIей.

ДIадоладеннад парашютаца кховсабалар. ДIадахача шерашка кубок РСФСР командага, Москве, кхозза Украине хиннай. Хьанга кхоачаргья-те из хIанз?

СУРТА ТIА: парашютистий яхьашка.

С.-Э. БИЦАЕВ.

ГОРОДА ЦIЕЙ

Укх деношка СССР Конституце Денна хетадаь «Хьо езаш, курал ю аз хьох, орденаш лелаеш йола са город» яха цIей чакхдаьлар Грозне.

Гуйрен хьалхарча шелало дошо беса дерзадаьд гаьнаш тIара гIа. Поэто ма аллара:

Дошо-дото пхьараш
Арабаьннаб болх бе
Гуйрен доккха беркат
Лаьтта дожадаьд.

Цхьабакъда, хIанз а ерзанъяьннаяц гаьнаш. Халла мара лаьтта кхачац маьлха зIанараш. Паркашка, аллеяшка, бешамашка Iодежа гIа кегадеш ловзаш лел бераш. Маьлха зIанараш ловз тов саина цIийеннача цар басилгашта.

ЦIей дIадоладелар В. И. Ленина цIерагIча майдан тIа. Массе оагIорахьара хьатIаухача бераша зизай курсаш Iоехк В. И. Ленина памятника кIал. Хьахозаш да Даьхенах, партех, Ленинах, иваз долча бералах дола иллеш.

Эггара хьалха асфальта тIа сурташ дахкара конкурс хул. Машарах, иразах, вахарах да берий сурташ. ТIема, Iоажала, къизала духьала да уж.

А. Гайдара цIерагIча библиотека хьалхашка политически плаката выставка я. Къаьстта дезаделар гулбеннарашта «Саманта Смит дагаеха», «Дунен машар эш!» яха ши плакат.

Ленина майдан тIа дIадоладенна цIей ерригача городе дIадаьржар. Первомайская яхача улицагIа баха нах болча баьхкаб Ленински района кулгалхой, йоазонхо А. Боков, филармоне артисташ.

«Сакъердаме старташ» чакхъяьлар «Динамо» яхача стадионе, хIаьта Кирова цIерагIча парке хора концерт хилар.

Ди чакхдоалаш цIей ше дIадоладеннача В. И. Ленина цIерагIча майдан тIа юхадера. Укхаза хилар «Кагирхой машар бахьан къувсаш ба» яха митинг - концерт.

Цул тIехьагIа «Призывника денна» хетаяь мероприятеш хилар. Эскаре гIулакх де бахабезараща къамаьл де баьхкабар тIема а къахьегама а ветеранаш, партийни а боахама а кулгалхой, дай-ноаной.

ВIашагIкхетаре къамаьлаш дир Ленински райисполкома председатела Р. М. Таштамирова, Советски Союза Турпалхочо Ш. С. Абрамова, ГМУС-а № 7 йолча треста сварщика А. П. Сыроежкос, «Автоспецоборудование» яхача завода токара С. А. Гончарука, кога гIирс беча фабрика мотористкас А. Мержоевас.

Призывниктий цIерагIа къамаьл дир эскаре гIулакх де ваха ха хьатIакхоачаш леттача С. Котиева.

ЦIей чакхдаьлар дуккхача физкультурно - спортивни мероприятещца.

М. КАРТОЕВ.

Фу хьал да хьога, «Садко»

«Садко» яха нек дара бассейн вай республике дикагIйолча спортивни гIишлонех цаI я. Дукха къахьийгад укхазарча болхлоша бассейн ма хулла хозагIа, цIенагIа, лостам болаш хилийта гIерташ. Зизаш, картинаш, дийна чкъаьрий чулела аквариумаш, хи тIа лела оалхазараш да укхаза.

1976 шера, цхьоалагIча апреле хьайийллай «Садко». «Кавэлектромонтаж» яхача управлене керттерча инженера Н. А. Суприннна дагадоагIа из ди.

— Цу хана денз укх бассейне ца веча сатец са, — йоах цо. — Укхаза салеIача, нек дича шоллагIча дийнахьа болх бе а аттагIа хул, сарахьа кIаьд а лац. ДегIа, дега, пехкашта, когашта, кулгашта нек дарал дикагIа фу хургда? «Садкос» новкъостал ду сона.

Цкъа укхаза венар юха ца веча Iелац. Пенсионерка Л. А. Быкова могаш йоацз дукха ха яр. Лоро хьехар дир цунна бассейна аха аьнна.

— Нах беларгбий-те сох яхаш, ера со укхаза, — дувц цо. — Цхьабакъда, дик тIанийцар со «Садко» болхлоша, нек де Iомайир. ХIанз аз айса хьехар ду наха бассейне аха, яхаш. Сай воI, йоI, нейц, нус, цар бераш кхувл аз укхаза. Хи тIа бургаца ловз тхо, дезалашта юкъера нек дара яхьаш чакхйоах.

Кхоъ могашалла группа я бассейне. Ха яхачарна, къоначарна, берашта аьнна вIашагIъхка я уж. Укхаза гургба шоана шоашта нек де, салаIа баьхкараш а спортсменаш а. «Папа, мама, со — спортивни дезал» яха старташ каст-каста хул бассейне. ВIалла нах боацаш йисац «Садко». Дешархой, студенташ, берий бешамашкара бераш ух укхаза. Керда баьхкараш нек де Iомабеш тренераш, инструктораш, методисташ ба. Зизаш, оалхазараш, чкъаьрий гу берашта, Iалам деза Iомалу уж.

— Болх дукха бале а, — йоах директора Вахчиянца,— резерваш кIезига яц. Вай ерригача республике Грозне мара бассейн йоацилга ховш ма дий. Цудухьа юрташкара бераш тхо долча наггахьа доаладича новкъа хургдац тхона.

ХIаьта а бокъонца бола «Садкой» даьй спорсменаш ба. Укхаза хьалкхебаьб бархI спорта мастери дуккха разрядникаши.

СССР сборни команда чубоагIаш ба И. Шейко, В. Логашкин. Тайп-тайпарча яхьашка дошо медалаш яьхай цар. Чехословаке хиннача «ДоттагIал-85» яхача яхьашка 2 дошои 2 дотон медаль яьккхай В. Логашкина. «Садко» бассейне спортивни говзал лакхйоаккхаш ба ДЮСШ дешархой. Царех хьахул разрядникаши мастераши.

Сай къамаьл йистедоалаш ала безам ба са: найна кхы а эш цу тайпара спортивни гIирсаш. Кирова цIерагIча парке йола бассейн я сихха тоае езаш.

Т. СОКОЛОВА.

Суда залера

ХАННАХЬА КХИЙТТАВАЦ

Тоам бола зIамсаг саррасарахьа бIубенна боахаш гIа а болаш, чувоалар «Терек» яхача ресторане. ДIаволалуча хана хозача гIулакхаца хулар. Цхьабакъда, «къахьача дохьажа» массехк рюмка менна ваьнначул тIехьагIа тамашийна хIамаш хьувзадора сатийнна, шоай гIулакх деш багIача наха хьалхашка.

ХIара сага ший хул, оалаш да, дукхабезаш бола боси хIамеи. ХIаьта Берсановна дезаш хиннараш лоа мо кIай, хIаьтта дитта истола тIа тесса гата дар, геттара чIоагIа хозахеташ вар вешта а лепаш йола туфлеш цунца къоагаелга. Ишта дар из 1984 шера 26 ноябра сайрийна а, юххера а, «Терека» администраци кхы са ца тохалуча яьннача хана.

Кога гIирс къоагабеш хинна вай «турпал» моттигерча ансамбла репертуара мах бе эттар. Духхьал дIааргда вай, цун ураэттача дегаца вIалла товш яцар ашараш. «Ашараш совцае!» яхаш цIогIа детта оттанзар Берсанов, тоам мичаб ишта, кхы къамаьл а ца деш эггара хьалха шийна бе дена 47 сом мах бола (тIехьагIа лаьрхIача хиннар) гIанд дахийтар цо лостадаь оркестра. Цхьабакъда, бустам кIезиг-дукха ца нийслуш бисаб—рампага мара дIа ца а кхоачаш деха дIадахад гIанд. Музыканташ кхерабалар мара хIама ца хулаш кIалхарбаьннаб, хIаьта а Берсанов Марата ше лийрхIар кхоачашдаьд. Лерга нIапа боаттIабе санна йийка музыка цхьан юкъа соцайир. ХIаьта из ше, администраце дехарагIа, милице болхлоша эздийча IаьдалагIа цу заведенера араваьккхар.

Цхьа юкъ яьнначул тIехьагIа оркестр ашараш ленха йолаелар, чубагIарий дегаш гIоз а доахаш.

Ашарий оаз южаш яцар Берсанова керта чу а. Иштадеце, сенца кхетаде дезаш да цхьа бутт баьннача гIолла цо юха а хьовзадаь гIулакх. Законо дIадеххача тайпара дувцар нийсагIа хилийтар духьа Заводской района халкъа судо даьча приговора тIара воашта эша цхьа абзац йоалаергья вай.

«1984 шера 20 декабре, 20 сахьат даьнна хила мегача хана, из корта бохабу малар дикка менна а волаш гражданин Жибков Георгий Леонтьевича вахача г. Грозне Батаева цIерагIча улицагIарча № 70 йолча цIеной картах тIехвахав. ЦIагIара фусамда ара а ваьккха, гражданаш (фусамдаь хьаьший) болчча, цхьаккха бахьан а доацаш, батах массехказа фанарик техай. Цул тIехьагIа лаьтта Iо а вожаваь мIарга бетта волавеннав из цунна. Из бахьан долаш дегIа човнаш яьй, цхьан юкъа могашал толхаяьй. Из деррига а деш ше мел хьувзача хана бIеха пхьарч ийнаб цо...».

Суда заседане лоткъам эцача хана ше бехке лархIанзар М. Берсанова. 26 ноябре «Терек» яхача ресторане хилар харцдацар цо. хIаьта а кхы къар ца луш йоахар: бIеха мотт бийцабац, гIанд дохадаьдац, истола тIа иллача гатаца туфлеш цIенъяьяц. Цхьабакъда, следствен цул тIехьагIа судои соцадаьр кхыча тайпара да: «хулиганал леладаьд, бехке ва».

Мел къарвалараx кхы аьттув ца баьнначул тIехьагIа, хIамах сакхувш долча Берсанова хьаькъало кхы тайпа лоткъам дагабохийтаб: бакълув, ца доагIараш леладаьд, цхьабакъда, цун бахьан да психически лазар долаш хилари сатийнна Iе моттиг ца хилари.

Лазарах лаьца аьлча, балха тIарча коллегашеи («Грознефтеоргсинтез» яхача производственни объединене медико - санитарни часте лор-терапевт волаш болх баьб цо) судебно - медицински экспертизои лоткъамаш ийцачул тIехьагIа цо хьаувттадаь бахьанаш харц хилар соцадаьд.

Дош бокъонца техкачули Iомадаьчули тIехьагIа, Заводской районни халкъа судо М. М. Берсанов бехке а ваь чувоаллаш яккха 3 шуи 8 бутт ха техар цунна, хIаьта НГIАССР Лакхехьарча судо чIоагIдир из приговор.

Цхьанна а тайпара керто чулоацаш дац эггара гуманни — лора професси а йолаш, лакхера образовани а яьккха, дикача балха тIа а ваха волча саго адамашта духьалара уж тайпа гIулакхаш мишта леладу. ХIаьта балха тIа дика лоархIаш, баркаллаш кхайкадеш болхло ма хиннавий из медсанчаста кулгалхоша кулгаш а яздаь еннача характеристикага хьежача.

Ма тамаш я из, шоай коллега хувцаенна оамалаш цхьанне а цар ца зер, каст-каста менна а волаш из балха ухилга теркал ца дар. Бакъдар аьлча, Берсанова леладаьча харцахьарча гIулакхашта мел хинна а бехке ба цунна гонахьа лийнна нах. Цу тайпара гIулакхаш бахьан долаш хьалхагIа шозза суд яьва М. М. Берсанов, хIаьта а советски законо ше гуманни хиларах чувоаллаш теха ха шозза лоацъяьяр цунна, шозлагIа суд еча хана условни бехк мара ца беш витавар из. Шозза гештдарах кхийттавац. Фу дергда хIаьта, закон ше закон долча бесса ца дисача дарг мичад, цунца баь бегаш бекхам боацаш мича бус...

Г. ВАКАЛИШЕВ,
Заводской района халкъа суда судахо.

ВIАШАГIКХЕТАР

Советски эскаре баха ха хьатIанхоачаш латтача кагирхошта патриотически кхетам балар Iалаьмате лоархIаме гIулакх да.

Укх деношка Гудермесски района призывникаш Грозненски гарнизоне хилар. Укхаза уж вIашагIкхийттар эскаре гIулакх деш болча салташцеи эпсаращцеи. Цу лоархIамеча вIашагIкхетара кийчо еш латта тоъала ха яр. Коа араяьккхаяр низ бола техника.

Герз, техника гойтарал совгIа кагийча нахага дIахьокха аьнна хоза кийчъяьяр тIема-патриотически музей, Ленински цIа, бытовкаш.

Эггара хьалха гарнизона тIема - патриотически музейга хьежар кагий нах. Укхаза гулъяьй дукха экспонаташ.

Цул тIехьагIа призывникаш Ленински цIагIа хилар. Къаьстта хоза хийтар призывникашта салташа бувшашгIовтташ йола моттигаш, бытовкаш. Дукха зизаш, чкъаьрий чулела аквариумаш, оалхазараш да дIа мел хьежача. Из деррига а даьр салтий шоаш ба. Эпсаро дийцар къонача наха шоаш из мишта ендаьд, мишта леладу.

Цул тIехьагIа гарнизона коа баьлар беррригаш а. Бокъонца теркам тIабахийта хьежар кагий нах Советски Эскара низ болча герзашка.

Призывникашта хьалхашка къамаьл дир эпсара А. М. Торшина.

— Шо санна зIамига волаш вера со эскаре гIулакх де, — аьлар цо. — Кастта дIаболалургба шун эскарера никъ. Машаре хилба шун из!

Цул тIехьагIа къамаьл дир Афганистане интернациональни декхар кхоачашдеш хиннача эпсара И. В. Селиванова.

Цул тIехьагIа дош делар призывникага Абдрахманов ХIаранага. Дег тIара баркал аьлар цо шоашца къамаьл даьча нахага. Эскаре гIулакх де шоаш бахача Даьхен хьалхашкара декхар ма хулла дикагIа кхоачашде дош делар.

Вай республике мел болча призывникашца дола кхайкарал тIаийцар гулбеннараша.

ВIашагIкхетар йисте даьлча призывникашта лаьрхIа концерт оттадир гарнизонера художественни самодеятельноста доакъашхоша.

М. КАРТОЕВ.

Редактор
О. Б. ГАДАБОРШЕВ.

ТЕЛЕВИДЕНИ

10 СЕНТЯБРЬ
I ПРОГРАММА

8.00 — «Ха».
8.35 — «Властелина ларагIа». Художественни фильм.
10.00 — Мультфильмаш: «Кхоъ дахчахьокхар», «Спортланди».
10.30 — «Виллера Iоажал» яха художественни фильм.
11.30 — «Кердадараш».
14.30 — «Кердадараш».
14.50 — «Гаьнара малхбоален мохк» яхача документальни телефильма премьера.
15.40 — КНДР художественни коллективай выступлени.
16.05 — «Кердадараш».
16.10 — «Призвание». Машиннаькъахочун специальностах (СПТУ № 129, г. Москва).
16.40 — Литовски СССР заслуженни коллектива «Пямунас» яхача иллеи халхареи Каунасски политехнически института ансамбла концерт.
17.10 — «Сакъердаме старташ».
17.55 — ДIалокх арфий квартето.
18.15 Миллионий ленински университет. Къахьегам — общество — саг.
18.45 — «Тахан дунен тIа».
19.00 — Шахматех йола дунен чемпионат. Информационни выпуск.
19.05 — «Могаш хила безам бале». Академикаца Н. М. Амосовца хинна къамаьлаш. 4-гIа передача.
19.20 — «Дунеи кагирхойи».
19.55 — «Кердадараш».
20.05 — «Бийсанна кораьр» яхача художественни телефильма премьера. «Къахетам боаца фронт» яхача серецара.
21.00 — «Ха».
21.35 «ТIема юкъера кот а долаш арадовлар...»
22.15 — «Тахан дунен тIа».
22.30 — СССР халкъа артиста Е. Нестеренко концерт.
23.10 — Шахматех йола дунен чемпионат. Информационни выпуск.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйранара гимнастика.
8.15 — «ЧIоагIа лоаца ахка». Документальни фильм.
8.35, 9.40 — М. Ю. Лермонтов. «Калашникова яхача купецах дола илли». 7 - гIа класс.
9.00 — «Аьрзи». Iилма-довзийтара фильм.
9.10, 12.05 — Испански мотт.
10.05 — Доазол дехьара изобразительни искусство. «Дрезденски галерея шедевраш».
10.35 — В. А. Жуковский.
11.35 — «Iилмеи вахари».
12.35 — «Хургйола заводаш». Iилма - довзийтара фильм.
12.55 — «Криница». Социалистически Къахьегама Турпал, наьнах -турпалах К. И. Михаеюках йола телеочерк.
13.40 — «Боккъонца маIача наьха вахар». Субтитраш дола художественни фильм.
15.10 — «Кердадараш».
16.55 — «Паччахьалкхен отношени». Документальни фильм.
17.45 — «Хьаст». Бершата йола передача (нохчий меттала).
17.55 — «Iалам лорадар» (нохчий меттала).
18.25 — «Нохч-ГIалгIайчен ди».
18.45 — «Археологии краеведении — вузаштеи школанеи».
19.05 — «Лаьтта леладечар массазара йоакхонаш». Сельхозобозрени.
19.20 — Баскетболах йола Европейски чемпионий кубок. МаIа нах. Финал 1/16. «Жальгирис» (Каунас) «Славнафт» (Братислава).
20.00 — «Бийса даькъала хийла шун, бераш!».
20.15 — Ритмически гимнастика.
20.45 — «Велакъажара служба». Документальни телефильм.
21.00 — «Ха».
21.35 — «Ахка чакхдоалаш». Художественни телефильм.
22.45 — «Кердадараш».

11 ОКТЯБРЬ
I ПРОГРАММА

8.00 — «Ха».
8.35 — «Ахка чакхдоалаш». Художественни телефильм.
9.45 — XVII-ча бIаьшерара эрсий вокальни лирика.
10.15 — «Бийсанна корадаьр» яха художественни телефильм.
11.10 — Документальни телефильмаш.
11.40 — «Кердадараш».
14.40 — «Кердадараш».
14.45 — «Цхьан района балха денош. Документальни телефильм.
15.15 — Ф. Лист — № 6 йола Венгерски рапсоди. ДIалокх Дунен халкъашта юкъерча конкурса лауреата В. Бакка.
15.25 — «Испане гIолла». Киноочерк.
15.50 — «Кердадараш».
15.55 — «Эрсий метта къамаьл».
16.25 — «Ер заманта дуне».
18.00 — «Содружество». Тележурнал.
18.30 — «Сакъердаме нотказ».
18.45 — «Тахан дунен тIа».
19.05 — Художественни гимнастиках йола чемпионат. Испанера передача.
19.55 — «Р кхоъ икс» даьйленна сецай» яхача художественни телефильма премьера. «Къахетам боаца фронт» яхача серецара.
21.00 — «Ха».
21.35 — «Живари, мехкарий!» Юрта боахаме къахьегачар — Краснодарски края хьайбаш леладечар конкурс.
23.15 — «Тахан дунен тIа».

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйранара гимнастика.
8.15 — «ПхьагIа передел». Документальни телефильм.
8.35, 9.40 — Истори. 4-гIа класс.
9.00, 13.10 — Английски мотт. Хьеха 1-гIа шу.
9.30 — Техника керда изделии. Вакуумни йола выключателаш.
10.05 — «Природоведене» передачай почта.
10.35, 11.40 — Истори. 7-гIа класс.
11.05 — Я. Смелякова поэзи.
12.10 — Юкъара биологи. 9-гIа класс.
12.40 — Географи. Карпаташ, Крым, Кавказ.
13.40 — Обществоведени. Халкъа Iаьдал хилар.
14.10 — «Мишта чIоагIлора болат». Н. Островски вахареи кхолламеи оагIонаш.
14.55 — Электроникеи вайи.
15.25 — «Кердадараш».
16.40 — «Гуйранара гастроль». Фильм - концерт.
17.10 — Экрана тIа — вай ханархо.
17.40 — Фильм — реклама.
17.45 — «Социалистически декхараш». Мишта кхоачашду уж?» (гIалгIай меттала).
18.15 — ТIехьабусачар цIераш йоах вай.
18.35 — «Нохч-ГIалгIай ди».
18.45 — «Закон. Бокъо. Мораль».
19.15 — «Клубо доттагIий вIашагIбетт» (нохчий меттала).
19.45 — «Бийса даькъала хийла шун, бераш!»
20.00 — Хоккеях йола СССР чемпионат. «Торпедо» — «Динамо» (Москва) — «Химик» — «Спартак».
21.00 — «Ха».
21.35 — Узеир Гаджибеков ваь 100 шу дизара хетадаь СССР Союза Паччахьалкхен академически Йоккхача театре оттадаь концерт. Из йисте...

РАДИО

10 ОКТЯБРЬ

6.40 — Керда хоамаш (эрсий меттала).
6.45 — Керда хоамаш (нохчий меттала).
6.50 — Керда хоамаш (гIалгIай меттала).
6.55 — Хоамаш. Хаоттам (эрсий меттала).
8.15 — «Грозненский рабочий», «Комсомольское племя» яхача республикански газетий обзор.
8.23 — «Сердало» яхача республикански газета обзор.
8.30 — Передачай програма (эрсий меттала).
8.33 — Передачай програма (гIалгIай меттала).
8.35 — Реклама (эрсий меттала).
8.40 — «Дега хьехамца» (гIалгIай меттала).
9.15 — Художественни самодеятельноста доакъашхой концерт (нохчий меттала).
11.15 — Къамаьл ду районни радиос. Ачхой-Мартановски районера передача (нохчий меттала).
11.30 — «Мишта кийчо яьй Iанга?» (нохчий меттала).
11.45 — «Пайда хургболаш боахам лелабар — хьал тоадарга бода никъ» (эрсий меттала).
17.15 — Передачай програма. Хаоттам (эрсий меттала).
17.16 — «ДоттагIий оазаш» (эрсий меттала).
17.31 — Производствана хьалхалаттараш, шоана дола концерт! (гIалгIай меттала).
18.00 — Керда хоамаш (эрсий меттала).
18.10 — Керда хоамаш (нохчий меттала).
18.20 — Керда хоамаш (гIалгIай меттала).
18.30 — «Юртара вахар» (гIалгIай меттала).
18.40 — «УнахцIено» яха радиожурнал (нохчий меттала).

11 СЕНТЯБРЬ

6.40 — Керда хоамаш (эрсий меттала).
6.45 — Керда хоамаш (нохчий меттала).
6.50 — Керда хоамаш (гIалгIай меттала).
6.55 — Хоамаш. Хаоттам (эрсий меттала).
8.15 — «Грозненский рабочий» яхача республикански газета обзор.
8.23 — «Ленинан некъ» яхача республикански газета обзор.
8.30 — Передачай програма (эрсий меттала).
8.33 — Передачай програма (нохчий меттала).
8.35 — «Патриот» (гIалгIай меттала).
8.55 — Реклама (эрсий меттала).
11.15 — «Хьалхалаттараш». Корреспонденци (гIалгIай меттала).
11.30 — Парторганизацешкара отчеташи хоржамаши (эрсий меттала).
11.45 — «Хьайбашта Iа даькха кийча долий кхийш? (нохчий меттала).
17.15 — Передачай програма. Хаоттам (эрсий меттала).
17.16 — КПСС XXVII съезда — хьинаперча къахьегама 27 кIира! «Деша тIехьа — гIулакх а», Корреспонденци (гIалгIай меттала).
17.31 — «ЦIе сийгаш (гIалгIай меттала).
18.00 — Керда хоамаш (эрсий меттала).
18.10 — Керда хоамаш (нохчий меттала).
18.20 — Керда хоамаш (гIалгIай меттала).
18.30 — «Шалински района свеклаш лелаераш болча (эрсий меттала).
18.40 — «Советски хьисапера вахар» (нохчий меттала).

Хаоттам

Тахан республике гIоллеи Грознеи хувцалуш морхаш а йолаш, йоачан а йоацаш. Iуйрийна цхьаццанахьа дохк а долаш, малхбоалехьара 2—7 метр сиха мух а болаш ха хила а фегара температура республике гIолла 15—20. Грозне 18—20 урадус йIовхал йолаш хила а тарлу.

Кхоанеи ломмеи кхоаллонаш а йолаш, екха а екхаш, йоачан а йоацаш, бе-беча оагIонашкахьара секунда 3—7 метр сиха мух а хьекхаш ха хила а фегара температура бийсашка 7—12, 15—20. Грозне 18—20 грд. йIовхал йолаш хила а мег.

Метеостанци.

ТХА АДРЕС: 364907, г. Грозный, Маяковске, ул. 92. Телефонаш: редактора — 2-45-57; редактора заместитела — 2-85-07; бехктокхама секретара — 2-84-68; отделий: партийни вахара — 2-54-04; промышленностеи транспортеи — 2-65-01; юрта боахама — 2-47-84; культура — 2-64-75; письмой — 2-85-64, корректорске — 2-89-88.

НАШ АДРЕС: 364907, г. Грозный, ул. Маяковского, 92. Телефоны: редактора — 2-45-57; заместителя редактора—2-85-07; ответственного секретаря — 2-84-68; отделов: партийной жизни — 2-54-04, промышленности и транспорта — 2-65-01; сельского хозяйства — 2-47-84; культуры — 2-64-75; писем — 2-85-64; корректорская — 2-89-88.

Газет арадувл шинареи, ереи, шоаттеи деношка

СФ05278. «Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92. Заказ № 4454.